

EESTI KULTUURILOO ÕPPEMATERJAL

XIV

TARTUMAA

EESTI KULTUURILOO ÕPPEMATERJAL

XIV

TARTUMAA

EESTI AJALOO- JA ÜHISKONNAÕPETAJATE SELTS

TALLINN 2013

Õppematerjali koostamist ning väljaandmist on rahastanud Haridus- ja Teadusministeerium.

Kogumiku koostaja Mare Oja

Teabetekstide koostajad Mati Laur, Viivi Rohtla, Krista Tõnnov
Tööülesannete koostajad Mare Oja, Viivi Rohtla, Krista Tõnnov

Infotekstide toimetaja Mati Laur
Tööülesannete toimetaja Mare Oja
Keeletoimetaja Ene Sepp

© Eesti Ajaloo- ja Ühiskonnaõpetajate Selts, 2013

ISBN 978-9949-9214-0-9 (kogu teos)
ISBN 978-9949-9436-6-1 (14. osa, trükis)
ISBN 978-9949-9436-7-8 (14. osa, pdf)

Eessõna

2010. aastal vastu võetud põhikooli riikliku õppekava ning gümnaasiumi riikliku õppekava ajaloo ainekavas on rõhutatud kodukoha ajaloo ja kultuuriloo tundmise tähtsust. Uuena on ainekavas kultuurikeskkonna mõiste, mida saab tunda õppida just kodukoha kultuuri ning ajaloo kaudu. Ainekava seab eesmärgiks, et õpilased mõistaksid oma rolli kultuuripärandi säilitajana ja edasikandjana. Ajaloo õppimise põhimõte on liikuda lähemalt kaugemale, alustades kodukoha ajaloost, ning luua käsitletava teema ja paigaga isiklik seos.

Ainekava taotluste täitmiseks on koostatud õppematerjal kodukohaloo sidumiseks Eesti ajaloo, et õpetajad saaksid õpikeskkonda suurendada õppekäikudena oma koduümbruses ning koostada kultuuriloolise klassiekskursiooni marsruuti teistesse Eesti piirkondadesse. Õppematerjali võib kasutada Eesti ajalugu õppides nii põhikoolis kui ka gümnaasiumis koduümbruse ajaloo tundmaõppimiseks ja kultuurikeskkonna mõtestamiseks.

Õppematerjali komplekt koosneb 17 raamatust: igale maakonnale oma raamat, lisaks eraldi raamatud Tallinna ja Tartu kohta.

Raamatud on üles ehitatud kronoloogilisel põhimõttel ning struktureeritud Eesti ajaloo ainekava periodiseeringu alusel. Märksõnade valikul olid aluseks kultuuriväärtuste registrisse kantud objektid, paigad ja ehitised, mis võiksid illustreerida käsitletavat ajaloo teemat, ning teised olulised näited. Õppematerjalis on esindatud erinevad rubriigid, mille kohta leidub käsitletavast perioodist konkreetsetes piirkonnas näiteid: muinasajast asulakohad, matmispaigad, muinaspõllud, hiied, linnamäed ning maalinnad; kesk- ja varauusajast linnused, kirikud ning kloostrid, linnade turuplatsid, raekojad, gildi- ja tsunftihooned; uusajast mõisahäärberid, kõrtsid, seltsi- ja rahvamajad, koolihooned, postijaamad ning tööstusrajatised. Välja pole jäetud ka nõukogudeaegseid kolhoosikeskusi ega tänapäeva elu atraktiivseid sümboleid, mis kunagi omakorda ajalooks saavad. Peale selle võib lugeda paikkonna legende ja teavet piirkonnas asuvate muuseumide kohta.

Õppematerjal valmis ajalooõpetajate koostööprojektina, millesse kaasati kohalikke kultuuriloolasi ja muuseumitöötajaid. Töö käigus kooskõlastati õppematerjali struktuuri ning ühtlustati nõudeid infotekstidele ja õppeülesannetele.

Tartumaa õppematerjali koostamist ning väljaandmist on rahastanud Haridus- ja Teadusministeerium. Suur tänu toetajaile!

Kogumiku koostaja

Tartu maakond

Tartu maakond asub kahe suure veekogu – Peipsi ja Võrtsjärve – vahel. Maakonna poolitab läänest itta voolav Suur Emajõgi. Emajõeest põhja poole jääb 6 valda ja Kallaste linn ning lõuna poole 12 valda ja Elva linn. Eraldi vald on Peipsi järves asuv sadakonna elanikuga Piirissaar. Emajõe mõlemal kaldal paikneb maakonna keskus, veidi vähem kui 100 000 elanikuga Tartu linn. Tartust viib raudteehendus Tallinna-Peterburi liinil asuvasse Tapa sõlmjaama ning Valga ja Koidula piirijaama. Maakonda läbivad Tallinna-Võru-Luhamaa ning Jõhvi-Tartu-Valga maantee. Ülenurmel asub Tartu rahvusvaheline lennujaam. Tallinnast jääb Tartu 186 km kaugusele, kaugeimast maakonnakeskusest – Kuressaarest – lahutab Tartut 325 km.

Ligi 3000 km² pindalaga Tartu maakond on suuruselt Eesti maakondade seas kuues, rahvaarvult aga Harjumaa (koos Tallinna linnaga) ning Ida-Virumaa järel kolmas. Isegi Tartu linna elanikke arvesse võtmata oleks Tartumaa rahvaarvult Eesti kuues maakond. Eestlased moodustavad maakonna rahvastikust 83%. Peipsi järve läänekaldal Kallastest Varnjani on vene püsiasiustus kestnud juba mitu sajandit.

Ajalooline Tartumaa hõlmas märksa suurema maa-ala kui tänapäevane maakond, ulatudes nüüdisaja Valgamaale jäävast Sangastest praegusel Ida-Virumaal asuva Avinurmeni. Mitu ajaloolist Tartumaa kihelkonda jääb kas täies ulatuses teistesse maakondadesse või on jagatud meie aja Tartumaa ja naabermaakonna vahel. Nii asub Äksi kirik Jõgevamaal, kihelkonna kalmistu aga Tartumaal. Ainus piirkond praegusaja Tartumaal, mis ei kuulunud ajaloolise Tartumaa koosseisu, on Räpina kihelkonda jääv Mehikoorma ümbrus.

Maakonna vaatamisväärsustest väljaspool Tartu linna tuleb esmajärjekorras nimetada Eesti Põllumajandusmuuseumi, Eesti Lennundusmuuseumi, Peipsi-äärseid vene vanausuliste ridakülasid, Alatskivi lossi, Tõravere observatooriumi ning paljusid teisi kohalesõiduvaeva tasuvaid ajaloo- ja kultuurimälestisi, millest pajatab ka käesolev kogumik.

<http://www.stat.ee/ppe-tartu-maakond>.

Sisukord

MUINASAEG

Jaagupi tarandkalme – <i>Viivi Rohtla, Krista Tõnnov</i>	8
Saadjärve Kalevipoja säng – <i>Viivi Rohtla, Krista Tõnnov</i>	10
Alatskivi linnamäed – <i>Viivi Rohtla, Krista Tõnnov</i>	12
Unipiha linnusasula – <i>Viivi Rohtla, Krista Tõnnov</i>	14

KESKAEG

Kärkna klooster – <i>Viivi Rohtla, Krista Tõnnov</i>	16
Nõo kirik – <i>Viivi Rohtla, Krista Tõnnov</i>	18
Vana-Kastre piiskopilinnus – <i>Viivi Rohtla, Krista Tõnnov</i>	20
Rõngu vasallilinnus – <i>Viivi Rohtla, Krista Tõnnov</i>	22

VARAUUSAEG

Rannu kirik – <i>Mati Laur, Viivi Rohtla, Krista Tõnnov</i>	24
Puhja kirik – <i>Viivi Rohtla, Krista Tõnnov</i>	26
Vasula mõis ja Georg Stiernhielm – <i>Viivi Rohtla, Krista Tõnnov</i>	28
Uue-Kastre linnus ja Põhjasõja lahingupaik – <i>Viivi Rohtla, Krista Tõnnov</i>	30
Kambja kirik ja Ignatsi Jaak – <i>Viivi Rohtla, Krista Tõnnov</i>	32
Vanausuliste külad Peipsi kaldal ja Piirissaarel – <i>Viivi Rohtla, Krista Tõnnov</i>	34

EESTI 19. SAJANDIL – 20. SAJANDI ALGUSES

Vana-Kuuste põllumajanduskool – <i>Viivi Rohtla, Krista Tõnnov</i>	36
Rõngu kõrts – <i>Viivi Rohtla, Krista Tõnnov</i>	38
Väägvere pasunakoor ja David Otto Wirkhaus – <i>Viivi Rohtla, Krista Tõnnov</i>	40
Miina Härma kodukoht Kõrvekülas – <i>Viivi Rohtla, Krista Tõnnov</i>	42
Juhan Liivi sünnikoht Rupsi külas – <i>Viivi Rohtla, Krista Tõnnov</i>	44
Alatskivi loss – <i>Viivi Rohtla, Krista Tõnnov</i>	46
Luke mõisa park – <i>Viivi Rohtla, Krista Tõnnov</i>	48
Linna kujunemine Elva raudteejaama juurde – <i>Mati Laur, Viivi Rohtla, Krista Tõnnov</i>	50
Puhja seltsimaja – <i>Viivi Rohtla, Krista Tõnnov</i>	52

EESTI VABARIIK 1918–1940

Vabadussõja mälestusmärk Rõngus („Rõngu ema”) – <i>Viivi Rohtla, Krista Tõnnov</i>	54
Kukulinna mõis – Kõrgema Kunstikooli Pallas suvekodu – <i>Viivi Rohtla, Krista Tõnnov</i>	56
Kärevere sild – <i>Mati Laur, Mare Oja</i>	58
Pupastvere küla – <i>Viivi Rohtla, Krista Tõnnov</i>	60

TEINE MAAILMASÕDA

Jalaka liin – <i>Viivi Rohtla, Krista Tõnnov</i>	62
Mehikoorma sillapea – <i>Mati Laur, Viivi Rohtla, Krista Tõnnov</i>	64
Tamsa tankilahing – <i>Mati Laur, Viivi Rohtla, Krista Tõnnov</i>	66
Kavastu lahing – <i>Mati Laur, Viivi Rohtla, Krista Tõnnov</i>	68

EESTI NSV

Rajoonikeskus Kallaste – <i>Mati Laur, Viivi Rohtla, Krista Tõnnov</i>	70
Avangardi kolhoos – <i>Mati Laur, Viivi Rohtla, Krista Tõnnov</i>	72
Tõravere teaduslinnak – <i>Mati Laur, Viivi Rohtla, Krista Tõnnov</i>	74

TAASISESEISVUNUD EESTI

AS Grüne Fee – <i>Viivi Rohtla, Krista Tõnnov</i>	76
Tartu lennuväli – <i>Mati Laur, Viivi Rohtla, Krista Tõnnov</i>	78

MUISTENDID – <i>Viivi Rohtla, Krista Tõnnov</i>	80
--	----

MUUSEUMID – <i>Viivi Rohtla, Krista Tõnnov</i>	82
---	----

Jaagupi tarandkalme

Tarandkalmed olid peamised matusepaigad Lõuna-Eestis rooma rauaajal 2.–5. sajandini pKr, olles siin ühtaegu esimene laialdasemalt levinud kivikalmetüüp. Tarandkalmetest on saadud enamik rooma rauaajast pärit arheoloogilisi leide Eestis.

Jaagupi kalme on nime saanud talu järgi, mille maadel see Voika oru veerel asub. Jaagupi tarandkalme, kuhu on maetud 3. sajandist kuni 5. sajandi alguseni, on suuremaid omasuguste seas ning koosneb kümnekonnast nelinurksest kivitarendist, mille kogupikkus läänest itta on 55 meetrit ja laius põhjast lõunasse 19 meetrit. Kivitarendite sisse väiksemate täitekivide vahele on puistatud põletatud surnute luujäänuseid koos hauapanustega. Need on pronksist sõled, käevõrud ja sõrmused, ent ka noad. Surnuid põletati väljaspool kalmet. Osa leitud esemest on tulekahjustustega, mis tõendab, et need on kuulunud surnu riietuse juurde ja põletatud koos lahkunuga. Suuremal osal esemest põletusjälgi pole, seega on need pandud surnule andidena kaasa. Peaaegu kõik seda laadi esemed on enne kalmesse panekut n-ö surmatud – tahtlikult katki murtud. Nii oli see kombeks säärase matuste puhul mujalgi.

Kalmet kaevati esimest korda juba 1887. aastal. Kalme uuriti täielikult läbi aastail 1933–1938, mil arheoloogilisi kaevamisi juhatasid Harri Moora, Artur Vassar ja Erna Ariste. Praegu on võimalik näha kaevamiste lõppedes paika jäetud ida poolt lugedes teise kuni kuuenda tarandi ääriskive.

Jaagupi tarandkalme tähis. Kalme ise rohtu kasvanud ja vaevu üles leitav

Foto: Krista Tõnnov

Jaagupi tarandkalme

Foto: http://www.turismiweb.ee/ee/company/JAAGUPI_TARANDKALME/7553/

JÜRI SELIRAND, EVALD TÕNISSON, Läbi aastatuhandete. Tallinn, 1974.

LEMBIT JAANITS, SILVIA LAUL, VELLO LÕUGAS, EVALD TÕNISSON, Eesti esiajalugu. Tallinn, 1982.

AIVAR KRIISKA, ANDRES TVAURI, Eesti muinasaeg. Tallinn, 2002, lk 138–145.

INDREK ROHTMETS, Kultuurilooline Eestimaa. Tallinn, 2004, lk 249.

<http://www.vvvs.ee/?15>.

1. Mis tüüpi muinasaegseid kalmeid on Eestis leitud?

---

2. Mis tüüpi matuseid võib muinasaja kalmetest leida?

---

3. Kirjeldage Jaagupi tarandkalmet.

---

4. Mis panuseid leiti Jaagupi tarandkaldest?

---

5. Mida võib leidude põhjal järeldada?

---

6. Miks on Jaagupi tarandkalme eriline võrreldes teiste samalaadsetega? Põhjendage.

---

7. Otsige internetist või teabekirjandusest (nt Jaagupi tarandkalme teabeteksti allikatest) arheoloogiliste kaevamiste ajal avastatud muinasaegseid leiukohti. Pange need kirja ning kirjeldage nende avastamislugu.

Kodukohas: _____

Mujal Eestis: _____

Saadjärve Kalevipoja säng

Muinasajast on Tartumaal teada mitu Kalevipoja sängi tüüpi linnust, mis rajati voorte harjadele. Et voore mõlemad kaugemad otsad on inimeste käetööga kõrgemaks ehitatud, siis meenutavadki need linnused kaugemalt vaadates sängi. Üks neist asub Saadjärve lähedal Salu külas. 1953. aasta proovikaevamised näitasid, et linnuseõue katab paks kultuurkiht. Sellest leiti potikedral tehtud savinõude kilde, mis kinnitavad, et linnus oli kasutusel veel II aastatuhande algul. Vanimad leiud, mis on dateeritud esimeste

Saadjärve linnamägi (Kalevipoja säng)
Foto: Viivi Rohtla

sajanditega pKr, lubavad oletada, et kindlustatud asula on linnamäel paiknenud juba tuhat aastat varem. Linnamägi võis kaitsta ümbruskonna elanikke põhja poolt Tartule läheneva vaenlase eest. Ümbruskonnast avaneb üle 30 meetri kõrgemale küündivalt mäelt vaade kaheksale voorele, kolmele järvele ja viiele mõisapargile.

Rahvapärinus 1889. aastast kõneleb Kalevipoja sängi sünnist järgmist: „Saadjärvest umbes poolteist versta hommiku pool Saadri mõisa maa pääl, selle tee veeres, mis Saadjärve mõisast Elistvere mõisa läheb, on üks Kalevipoja säng. Mõni kutsub teda ka Linnamägi. Tema üks ots on lõuna, teine põhja poole. Öhtu ja hommiku poolt piirab teda soo, põhja ja lõuna poolt maismaa. Tema kõrgus on ligidal olevast Soitsjärvest umbes sada jalga, laius kupu otsas on nelikümmend sammu, pikkus kuuskümmend sammu. Põhjapoolne ots on lõunapoolsest kitsam ja umbes viis jalga kõrgem. Vanarahva jutu järele olevat Kalevipoeg tema ehitanud, rüpega liiva kokku kandes, ja kui arvanud paraja kõrgusele ja pikkusele olema, siis heitnud otsa magama. (See jutt, et ta otsas maganud, on vististe sellest sündinud, et see Kalevipoja säng päält inimese aseme sarnane on: päitsest kõrgem ja jalutsist madalam.) Tema hommikupoolse külje pääl, kust ta kõige järsum on, kasvab sarapuu-põsakesi. Lõuna ja põhja poolt küljed on lagedad ja öhtu pool, kus mäe jalal madalam mägi on, kasvab sarapuu- ja lepavõsakesi. Mäe kupp on muidu lage, kuid põhjapoolse (päitse otsas) otsa pääl kasvab üksainus jändrik pärnakene, mis pisut tublist mehest pikem ja käevarrest natuke tugevam. Tema ükski vaatab säält ülevalt ümberringi laia soode, järvede ja kaugemal luhtavate mõisate lopsakalt kasvavate nurmede pääle. Kaks kirikut paistab sinna täiesti ära, nimelt Maarja-Magdaleena ja abikirik Vara, Äksi kiriku torni ots ka mäe tagant.”

Rahvapärinuse järgi saanud padi Kalevipojale liiga madal. Selle heitnud vägilane sohu ja võtnud asemele uue. Äravisatud padi on linnuse kõrval Lavasoo idaservas väikese soosaarena tänapäevani näha.

1. Leidke tekstist väited, mille alusel saab kinnitada, et just see koht Saadjärve ligidal sobis linnuse rajamiseks.

---

2. Mis otstarbel hakati Eestis linnuseid rajama?

---

3. Millal rajati esimesed linnused Eesti alal?

---

4. Mis tüüpi linnuseid rajati?

- 1) _____
- 2) _____
- 3) _____
- 4) _____
- 5) _____

5. Kasutades kodukoha kultuuriloo/ajaloo allikaid lähimas raamatukogus või internetiotsingut (nt http://et.wikipedia.org/wiki/Eesti_linnuste_loend), leidke kodukoha lähim linnusekoht ja pange kirja järgmised andmed.

Linnuse nimetus ja tüüp: _____

Rajamise aeg: _____ Kasutamise kestus/aeg: _____

5.1. Mis seisukorras on linnusekoht praegu? _____

5.2. Kas seda kasutatakse kiigeplatsina, peopaigana või mõnel muul otstarbel? _____

5.3. Mis leide on arheoloogid selles linnusekohas väljakaevamistel avastanud?

5.4. Millal väljakaevamised toimusid? On hea, kui leiate ka ajaloolaste nimed, kes väljakaevamisi tegid.

5.5. Kas linnusekoht on tähistatud? Kuidas? _____

5.6. Kas linnusekoht on kantud arheoloogia- või kultuurimälestiste registrisse? _____

Alatskivi linnamäed

Alatskivi Kalevipoja säng
Foto: Krista Tõnnov

Alatskivil on kaks linnamäge, mis on samuti seotud Kalevipoja muistenditega.

Esimene linnamägi paikneb Alatskivi lossi lähedal paisjärve põhjakaldal ning on rajatud II aastatuhande alguses. Arvatakse, et looduslikult hästi kaitstud järskude nõlvadega künkal asunud linnust ei jõutudki enne ristisõja puhkemist valmis ehitada ning seda kasutati 13.–14. sajandil juba vasallilinnusena. Raudkividega kindlustatud linnuse nõlvade kõrgus ulatub 8–13 meetrini. Ümbritsevast kõrgendikust on linnus eraldatud paari meetri sügavuse ja kuni viie meetri laiuse kraaviga. 2300 m² suurune linnuseõu (70 x 45 m) on ovaalse kujuga ning sellel on mitu suuremat lohku.

Muistendi järgi ehitanud Alatskivi linnamäe Kalevipoeg ja Sulevipoeg, kes tahtnud siia rajada Peipsini ulatuvat linna. Linnuse veerul paljanduvast liivakivist voolab välja Punane allikas, millel olevat silmi raviv toime. Allika kohal kasvanud nüüdseks mahavarisenud tamme on peetud kultusepuuks – seega on tegemist muistse ohvripaigaga.

Alatskivilt poolteist kilomeetrit Pala poole on Peatskivi veski lähedal teine linnus, mida tuntakse Alatskivi Kalevipoja sängina. See asub moreenkünkal, mille otsad (padjad) on kõrgemaks ja küljed järsemaks tehtud. Linnuse pindala on 2200 m² (85 x 30 m), kõrgus küünib 10–12 meetrini. Saadud leidude ja ehitusjäänuste alusel on arvatud, et linnus oli kasutusel esialgu I aastatuhande teisel poolel eKr ning seejärel uuesti I aastatuhande II poolel pKr kuni 12. sajandini, mil linnus lõplikult maha jäeti.

Muistendi järgi tulnud Kalevipoeg Venemaalt ja otsinud puhkamiseks sobivat kohta. Kui ta seda ei leidnud, murdnud ta metsast paraja palgi ning kraapinud sellega aseme kokku. Nii tekkinud Kalevipoja säng ja Alatskivi järved.

KALJOLA KIRT, Tartu rajoon. Tallinn, 1988, lk 80–81.

VELLO LÕUGAS, JÜRI SELIRAND, Arheoloogiga Eestimaa teedel. Tallinn, 1989, lk 330–331.

<http://www.eestigiid.ee/?CatID=100&ItemID=3445>.

<http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=12767>.

<http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=12784>.

<http://www.hot.ee/zolki/Alatskivi.html>.

1. Võrrelge Alatskivi Kalevipoja sängi ja linnamäge, kasutades teksti ning kultuurimälestiste riiklikku registrit (<http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=12767>; <http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=12784>).

	Kalevipoja säng	Linnamägi
Asukoha kirjeldus		
Linnusetüüp		
Kasutusaeg		
Eripära		
Muistend		
Kaitse alla võtmise aeg		
Arheoloogilised kaevamised		
Tänapäevane seisukord ja kasutamine		

2. Mis võib olla põhjus, et Alatskivil on üsna väikese vahemaaga kaks linnusekohta, kui mõnes teises piirkonnas pole suurel alal ühtegi?

---

3. Arvutage välja, kui vana on inimasustus Alatskivil.

---

4. Mille alusel otsustavad arheoloogid inimasustuse ja linnusekohtade vanuse?

Unipiha linnusasula

Unipiha linnusasula asub Kambja vallas Kambja-Nõo tee ääres Virulase külas. Unipiha on tüüpiline eelviikingi- ja viikingiaja linnus, mille vanimad kaitserajatised võivad pärineda rahvasterännuajast või isegi rooma rauaaja lõpust. Tegemist on neemiklinnusega, mis paikneb pikliku oosi kõrgemal kõige järsemate nõlvadega kirdepoolsel otsal. Ülejäänud seljakust on ligikaudu 1000 m² suurune linnuseala eraldatud kuni kahe meetri kõrguse valli ning selle välisjalamil oleva 2,5 meetri sügavuse kraaviga. Piki mäe serva asetsenud põlevad tukid näitavad, et vanim kaitserajatis oli siin palkidest tara. Hiljem on selle asemele mitmes järgus kuhjatud liivast vall. Valli väliskülje kindlustamisel on kasutatud ka maakive. Tänapäeval on linnuse nõlvad ja enamik õuepinda kaetud metsaga.

Unipiha linnuse otsavall (2008)

Foto: Martti Veldi

Linnamäe jalamil paiknes linnusega samaaegne asulakoht, kust on saadud leide eelrooma rauaajast kuni viikingiaja lõpuni. Arheoloog Martti Veldi arvates on võimalik, et muinasajal käis Tartu ja Otepää vaheline suhtlemine just Unipiha kaudu ning sealse linnuse peamine funktsioon oli kontrollida liiklemist linnusest mõnisada meetrit põhja poole jääva sügava Tatra-Voika oru kaudu.

Esimesed arheoloogilised kaevamised tegi Unipihal Constantin von Grewingk juba 1883. aastal. 1952. aastal tegi siin proovikaevamisi Harri Moora, aastail 1968–1970 kaevas linnust põhjalikumalt arheoloog Mare Aun. Leidude seas domineerisid käsitsi vormitud savinõude killud. Leiti ka kividest laotud lease ja ühe kerisahju vare. Seljandiku jalamil paiknenud asulakohast on leitud metallisulatusahju jäänuseidki.

Esimesed arheoloogilised kaevamised tegi Unipihal Constantin von Grewingk juba 1883. aastal. 1952. aastal tegi siin proovikaevamisi Harri Moora, aastail 1968–1970 kaevas linnust põhjalikumalt arheoloog Mare Aun. Leidude seas domineerisid käsitsi vormitud savinõude killud. Leiti ka kividest laotud lease ja ühe kerisahju vare. Seljandiku jalamil paiknenud asulakohast on leitud metallisulatusahju jäänuseidki.

ANDRES TVAURI, Rahvasterännuaeg, eelviikingiaeg ja viikingiaeg Eestis (Estonian Archaeology, 4). Tartu, 2012: http://www.arheo.ut.ee/EA4_Tvauri_2012.pdf.

MARTTI VELDI, Keskused ja kommunikatsioon Kagu-Eestis rauaajal (vara)uusaegsete kaartide taustal. Magistritöö. Tartu 2009, lk 52–53: dspace.utlib.ee/dspace/bitstream/10062/10125/1/Veldimartti.pdf.

VELLO LÖUGAS, JÜRI SELIRAND, Arheoloogiga Eestimaa teedel. Tallinn, 1989, lk 318, 327–328.

MARE AUN, Unipiha linnuse uurimise tulemustest. – Eesti Teaduste Akadeemia Toimetised, 1975, nr 4.

MARE AUN, Unipiha linnamägi, Unipiha asula. – Eesti Arhitektuur, 1999, nr 4, lk 91.

Kultuurimälestiste riiklik register: <http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=12905>.

Kärkna klooster

Kärkna (ka Muuge, saksa keeles *Falke-nau*) oli tsistertslaste mungaordu tähtsamaid keskusi Liivimaal. Klooster, esimene kogu Eesti alal, asus Amme jõe suudmes, poole kilomeetri kaugusel Suurest Emajõest. Kloostri asutas kas 1228. või 1233. aastal Tartu esimene piiskop Hermann I (oli ametis aastail

Kärkna kloostri varemed
Foto: Mall Pendin

1224–1245). Pimedaks jäänuna veetis ta Kärknas vanaduspäevad ning on sinna maetud. Kärkna emakloostriks peetakse Saksamaal Saale jõe ääres paiknenud tsistertslaste Pforta kloostrit. Osa munki saabus Kärknasse Prantsusmaalt.

1234. aastal rüüstasid kloostrit Novgorodi-Suzdali väed. Pärast seda ehitati Kärkna põhiplaanilt laagerkastelli meenutavaks kindluskloostriks, mis oli Padise kõrval tugevamaid Eestis. Avarat kastellilaadset trapetsikujulise põhiplaaniga kloostrit ümbritses maakividest ringmüür ja vallikraav, kuhu juhiti linnuse edelanurga lähedal asunud vesiveskiga ülespaisutatud Amme jõe veed. Hiljem ehitati kloostri loodenurka ümar suurtükitor, lääneküljele aga ümartornidega kindlustatud tõstesillaga väravaehitis. Kloostri kirdenurgas paiknes väike Miikaeli kabel, kuhu pääses ka väljastpoolt ringmüüri, mistõttu võisid seda kasutada kohalikud elanikud ja palverändurid. Kloostri kogu põhjatiiva hõlmas kahekorruline kirik; peakiriku all oli veel kaheosaline krüpt. Idatiivas paiknes õhkküttesüsteemiga (kerishüpokaust) köetav kapiitlisaal ning dormitoorium (kloostri magala). Linnuse idaküljele vallikraavi taha rajati läbivoolava veega kalakasvatustiigid. Kloostrist loode pool kujunes müüride lähedusse väike käsitöölise alev.

Oma õitseajal 14.–15. sajandil elas kloostris arvatavasti 40 munga ringis, lisaks ilmikvennad ning teenijarahvas. Kärkna kloostri olid suured maavaldused mitte ainult Tartu piiskopkonnas (nt Puurmani, Ulila ja Sangaste ümbruses), vaid ka Harju-, Järva- ja Virumaal, samuti maja Tallinnas.

Juba Liivi sõja algul 1558. aasta augustis purustasid kloostri Vene väed. Osa munki, teiste hulgas kloostri abt, küüditati Venemaale. Endisest võimsast ehitisest on tänapäevani säilinud üksnes alusmüüride varemed, mis mõnes kohas kerkivad veel paari meetri kõrguseni.

JAAN TAMM, Eesti keskaegsed kloostrid. Medieval monasteries of Estonia. Tallinn, 2002, lk 37–39.

<http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=7278>.

<http://www.mois.ee/tartu/karkna.shtml>.

<http://pilt.delfi.ee/album/69519/>.

http://et.wikipedia.org/wiki/K%C3%A4rkna_klooster.

1. Kuidas oli Kärkna klooster seotud

Prantsusmaaga? _____

Tartuga? _____

ümberkaudsete elanikega? _____

2. Joonistage lisalehele Kärkna kloostri plaan. Kasutage teabeteksti ja Rootsi Riigiarhiivi materjale internetiaadressilt http://et.wikipedia.org/wiki/K%C3%A4rkna_klooster. Lisage plaanile selgitused kloostri osade kohta.

3. Andke hinnang kloostri ehitamiseks valitud paiga kohta. Kuivõrd kaitstud oli see vaenlase eest?

_____

4. Leidke lisafakte Kärkna kloostri kohta, kasutades teabeteksti lõpus viidatud allikaid või Balthasar Russowi Liivimaa provintside kroonikat. Uurige välja, kuidas peeti sidet Tartu linnaga.

1) _____

2) _____

3) _____

5. Mis eesmärgiga ja millal rajati Eesti alale esimesed kloostrid? Nimetage kolm vanimat (http://www.histrodamus.ee/index.php?&event=Show_main_layers&layer_id=84).

_____

6. Seletage mõisted.

Krüpt – _____

Kapiitlisaal – _____

Dormitoorium – _____

7.1 Leidke andmeid tsistertslaste ordu kohta Euroopas (http://entsyklopeedia.ee/artikkel/tsistertslaste_ordu; <http://www.padiseklooster.ee/ajalugu.html>). Uurige ise edasi.

Ordu rajamise aeg ja koht: _____ Asutamisega seotud isik: _____

Rajamise põhjus: _____

Tegevus kloostrites: _____

7.2. Seletage väidet ja tooge kinnitavaid näiteid: kloostrid olid keskajal suurmaavaldajad, ent ka kultuurikandjad. Otsige vajaduse korral lisamaterjali.

7.3 Kirjeldage munkade eluolu Eesti kloostreis. Pange see vihikusse või lisalehele kirja. Tutvustage üht lugu või legendi klassikaaslastele. (Internetiotsingusse sobivad märksõnad *Kärkna klooster*, *Padise klooster* jm.)

Nõo kirik

Nõo kirik on ainus Lõuna-Eestis keskajal rajatud kirik, mille võlvid on jäänud sõdadest puutumata ning säilinud tervena meie ajani. Kirik on pühendatud märter Laurentsiusele, kelle paganad elusalt põletasid. Lõuna-Eesti vanimaid kirikuid ehitati 13. sajandi keskpaigas Reinimaa-Vestfaali pühakodade eeskujul. Kitsas ja kõrge võidukaar eraldab kolmelöövist pikihoonet kooriruumist, millel on meie arhitektuuris ainulaadne iluroietega liigendatud ja viklitele

toetuv kuppelvõlv. Külglöövidest märksa avaram kesklööv on kaetud tugevate mõigasroietega kaheksaosaliste domikaalvõlvidega. Raidskulptuure kirikus ei ole, küll on aga kõik viilud kujundatud tellisprofiilidega. Kirikul on kaks portaali: rikkalike gootipäraste kaunistustega peaportaal lääneküljel ning tagasihoidlikum ümberehitatud lõunaportaal. Et kirik on olnud sõdade ajal pelgupaigaks, viitab kiriku loodenurgas võlvidele viinud müüritrepp, mis saab alguse kolme ja poole meetri kõrguselt.

Väike puidust haritorn on ehitatud 1819. aastal. Barokne oreliprosppekt on pärit 18. sajandi lõpust. Nõo oli esimesi Eesti maakirikuid, kus mängis orel. 19. sajandi teisel poolel ehitati kiriku siseinterjäär pseudogooti stiilis põhjalikult ümber. Koos külgrõdude ehitamisega laiendati kiriku aknaid. Altarikujunduse kavandas Gustav Beermann, kes projekteeris ka Tartu Peetri kiriku altariseina. Ristilöödud Kristust ja ahastavaid leinajaid kujutava altaripildi maalis 1895. aastal Tõnis Grenzstein. 1910. aastast asetsevad altariseina niššides kujur Jaan Koorti valmistatud neli tamme- puust apostlifiguuri: Peetrus, Paulus, Johannes ja Jaakobus.

Nõo kirikuhoone
Foto: Arnold Unt

Nõo kiriku altar
Foto: Krista Tõnnov

ANN TENNO, Eestimaa kirikud. Tallinn, 2002, lk 108.

http://www.eelk.ee/h_noo.html

<http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=7230>

http://www.valgapaostkond.ee/index.php?op=11&album_id=0001

1. Millal hakati Eestisse kirikuid rajama? Millest lähtuti koha valikul?

---

2. Miks oli ehitusmaterjaliks esialgu puit? Miks hakati peagi puitkirikuid ümber ehitama või kivist kirikuid ehitama?

---

3. Kes pidi kiriku ehitamist korraldama ja finantseerima?

---

4. Nimetage teisi keskajal Tartumaal ehitatud kirikuid. Leidke ehitamise aasta ja lisainfot kirikute kohta. Kasutage vajaduse korral teabekirjandust või internetiallikaid

1) _____

2) _____

3) _____

4) _____

5. Võrrelge Nõo ja Rannu kiriku lugu (vt. teabetekst lk 24 või <http://www.eelk.ee/rannu/>). Mille poolest on need sarnased? Mille poolest erinevad?

Sarnasused: _____

Erinevused: _____

6. Milliseid kultuurimälestisi Nõo ja Rannu kirikus leidub? Koostage neist loend. Andmed saate kultuurimälestiste riiklikust registrist (vali *mälestised*-> *Tartu maakond Nõo vald*-> *kunstimälestised*-> *EELK Nõo kirik*. Edaspidi saab registri töö edenedes valida vajaliku kiriku aadressilt <http://kirikud.muinas.ee/?page=8>).

---

7. Nimetage oma kodukoha vanim kirik ja otsige selle kohta teavet aadressilt <http://kirikud.muinas.ee/?page=8>. Kirjeldage lühidalt selle ehituslugu. Kuidas kasutatakse kirikut tänapäeval?

---

8. Otsige teatmeteostest või Internetist, mida tähendavad järgmised mõisted.

Kooriruum – _____

Vikkel – _____

Mõigasroie – _____

Domikaalvõlv – _____

Vana-Kastre piiskopilinnus

Vana-Kastre linnust on ürikutes esimest korda nimetatud 1342. aastal. Et linnust arheoloogiliselt uuritud ei ole, on andmedki linnuse ajaloost umbmäärased. Esialgu võis tegemist olla tornlinnusega, millele viitab saksakeelne nimi (*Oldenthorn, Oldentorne, Oldenturn*). Hiljem paiknes arvatavasti nelinurkse plaaniga kastellilaadseks ehitatud ning kolmest küljest hoonestatud linnus Emajõe ja Luutsna jõe ühinemiskohal või ka jõesaa-
rel. Jõe kaldal säilinud palgid viitavad sadamale. Linnus pidi

Vana-Kastre piiskopilinnuse ase (1961)
Foto: Veljo Ranniku

takistama Peipsi poolt vaenlase ootamatut kallaletungi piiskopiresidentsile Tartule ning kontrollima Emajõel toimuvat liiklust. Linnuse juures olid tõenäoliselt puutõkked, millega sai vajaduse korral laevaliikluse jõel tõkestada. Keskaja lõpul kahandas Vana-Kastre tähtsust kümme-kilomeetrit allavoolu rajatud Uue-Kastre linnus.

Juba Liivi sõja alguses langes Vana-Kastre lahinguta venelaste kätte. Võimalik, et sõja edenedes sai linnus kannatada, kuid seejärel taastati. Lõplikult hävis linnus Vene-Rootsi sõjas 1656. aastal. Tänapäevani on säilinud ainult mõni rohukamara ja põõsastega kaetud vallikraavi osa ning maakivist ja tellistest müürijupid. Kui vesi on jões madal, võib kaldaliivas ning veepiiril märgata vesitõkke jäänuseid.

KAUR ALTOA, Vana-Kastre piiskopilinnus. – Eesti arhitektuur, 4. kd. Tallinn, 1999, lk 92.

KALVI ALUVE, Eesti keskaegsed linnused. Tallinn, 1993, lk 59.

http://www.histrodamus.ee/?event=Show_event&event_id=3501&layer=218&lang=est#3501.

<http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=7220>.

<http://www.visittartu.com/11210>.

1. Mis piiskopkonda kuulus Vana-Kastre linnus?

---

2. Miks pole Vana-Kastre piiskopilinnuse kohta täpseid andmeid?

---

3. Mida arvestati keskajal linnuseid rajades? Kuhu need enamasti ehitati? Põhjendage, miks.

---

4. Mis roll võis olla Vana-Kastre linnusel?

---

5. Loetlege veel Tartumaa piiskopilinnuseid Kalvi Aluve raamatu „Eesti keskaegsed linnused” (Tallinn: Valgus, 1993) või internetiallikate põhjal (http://www.histrodamus.ee/?event=Show_main_layers&layer_id=218; http://et.wikipedia.org/wiki/Eesti_linnuste_loend).

5.1. Kus on endistest ehitistest mingi osa säilinud? Mis osa ehitisest?

5.2. Mis sündmuste ajal hävis enamik piiskopilinnuseid Lõuna-Eestis?

---

6. Palju mustvalgeid Vana-Kastre maastikupilte aastast 1961 leiab Veljo Ranniku fotokogust <http://register.muinas.ee/?menuID=photolibrary&action=view&id=2177>. Võrrelge neid oma muljetega ekskursioonilt. Mis on muutunud? Mis on jäänud samaks?

Muutunud: _____

Jäänud samaks: _____

Rõngu vasallilinnus

Tartu piiskopkonna alale jääv Tödwenite suguvõsale kuulunud Rõngu vasallilinnus rajati arvatavasti 1340. aasta paiku. Linnuse ehitusmaterjalina kasutati peamiselt tellist, vähemal määral ka maakive. Esialgu ehitati ristkülikukujulise sisehooviga kastellihoone, kus paiknesid vasalli ja tema sulaste eluruumid, ning alles hiljem edelasse külgenev eeslinnus. Idapoolsest välismüürist eendub võimas kahe meetri paksuste seinetega väravaehitis, mille kohal paiknenud avar võlvruum võis olla Püha Risti kabel. Viimast on esimest korda mainitud 1413. aastal, mil paavst Johannes XXIII kuulutas Rõngu linnusekabelis käijaile neljakümnepäevase pattude andeksandmise.

Rõngu linnuse varemed sisehoovist vaadatuna
Foto: Viivi Rohtla

Liivi sõja alguses, 1558. aasta augustis alistus linnus vastupanuta Vene vägedele. Orduvägi võttis selle küll samal aastal tagasi, kuid linnus langes peagi ja nüüd juba kuni 1582. aastani taas venelaste kätte. Pärast Liivi sõja lõppu jäi Lõuna-Eesti Poola ülemvõimu alla ning Rõngu linnus anti 1583. aastal lauamõisana äsja Tartusse saabunud jesuiitide käsutusse. Uus võimuvahetus toimus 1625. aastal, mil kogu Kagu-Eesti läks protestantliku Rootsi võimu alla ja jesuiitidel tuli lahkuda. Enne lahkumist õhkisid poolakad linnuse ning siitpeale seisab see varemetes.

Tänapäeval on linnusest säilinud veerandsaja meetri pikkune müürilõik koos peavärava avaga ning osa kabeli läänemüürist. 2009. aastal varemed konserveeriti. Kunagist linnust ümbritseb suur park võimsate tammede, lehiste ja teiste põlispuudega.

<http://www.genealoogia.ee/tartu/uustalu.htm>.

<http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=7266>.

http://www.histrodamus.ee/?event=Show_event&event_id=3542&layer=219&lang=est#.

http://et.wikipedia.org/wiki/R%C3%B5ngu_vasallilinnus.

<http://www.tartupostimees.ee/?id=150923>.

<http://www.rongu.edu.ee/index.php?page=yمبرus&sub=rongu>.

1. Mis piiskopkonda kuulus Rõngu vasallilinnus?

---

2. Millega põhjendada linnuse asukoha valikut?

---

3. Tooge veel näiteid Tartumaa vasallilinnuste kohta. Täitke juuresolev ülesanne. Andmeid leiata Kalvi Aluve raamatust „Eesti keskaegsed linnused” (Tallinn: Valgus, 1993) või internetist, nt http://www.histrodamus.ee/index.php?&event=Show_main_layers&layer_id=219; http://et.wikipedia.org/wiki/Eesti_linnuste_loend

Linnus: _____

Säilinud osad: _____

Linnus: _____

Säilinud osad: _____

Linnus: _____

Säilinud osad: _____

4. Milliseid ühiseid jooni leidsite eespool nimetatud vasallilinnuste ehituses, rajamise ajas ning kohas?

Ehitus: _____

Ehitamise aeg: _____

Kohavalik: _____

5. Milline võis Rõngu vasallilinnus välja näha jesuiitide ajal? Joonistage lisalehele linnus, kasutades kirjeldust ning kunagise vasallilinnuse juures olevat skeemi (foto skeemist on lisas).

6. Kuidas on jesuiidid seotud Eesti hariduslooga? Lugege nende tegevusest lähemalt nt http://www.histrodamus.ee/index.php?event=Show_main_layers&layer_id=256&lang=est või Vello Helgi raamatust „Jesuiidid Tartus” (Tartu, 2003).

---

7. Kirjeldage lühidalt teabeteksti lõpus olevaid allikaid kasutades, mis seisus on linnus olnud eri sajandeil. Kuidas muutus suhtumine rajatisse eri ajastuil? Mida saab selle põhjal järeldada?

---

8. Mis erinevus on piiskopi- ja vasallilinnusel? (Vt nt <http://www.histrodamus.ee/index.php?lang=est>.)

Rannu kirik

Rannu kihelkond on üks vanimaid Eestis. Oma preester oli Rannus teadaolevalt juba 1347. aastal. Praegusel kohal paiknev Martinuse kiriku ruudulähdase põhiplaaniga pikihoone laia nelinurkse kooriga on ehitatud 15. sajandil. Mitu kiriku kooris ja pikihoones säilinud detaili kinnitab, et Rannu kirik võis olla sel ajal oma sisekujunduselt üks väljapaistvamaid. Kiriku 16. sajandi keskpaigast pärit renessanss-stiilis kantsel on vanim säilinud kantsel kogu Eestis. Kantsli külgedel asuvad reljeefid kujutavad Kristust koos Ristija Johannese, Moosese ja tema venna Aaroniga. On arvatud, et esialgu oli kantsel mõnes Tartu kirikus ning on Randu toodud alles 17. sajandil. Samas ajast pärineb ka kantsli trepistik ja kõlaräästas.

Kirikuhoone on aegade jooksul mitu korda kannatada saanud: 1620. aastail pärast Poola-Rootsi sõdu olid kirikust säilinud üksnes välisseinad. Põhjalikud juurdehitudused tehti 1835. aastal, mil ehitati ka ligi 33 meetri kõrgune torn. Pseudogooti stiilis altar on valmistatud Tartu tislmeisteri Ludwig Bandelieri töökojas 1890. aastal. Altarimaali, millel on kujutatud Kristust ristil, on samal aastal maalinud kunstnik Rudolf Julius von zur Mühlen. Vanemaist esemeist võib nimetada veel puust rahapakku (1755). Vendade Kriisade ehitatud orel pärineb 1906. aastast, oreli prospekt on sarnaselt altariga pseudogooti stiilis. Kiriku ukseid ja aknaid koos vitraažidega on restaureeritud 2004. aastal.

Suurematest keskustest eemal asuva Rannu kiriku kogudus on üks väiksemaid Eestis.

<http://www.valgapraostkond.ee/index.php?op=3&path=Rannu%2FAjalugu>.

<http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&mtab=main&id=7254>.

Rannu kirik
Foto: Ülle Jukk

Rannu kiriku kantsel ja altar
Foto: Krista Tõnnov

1. Seletage mõisteid.

Pikihoone – _____

Koor – _____

Kantsel – _____

Vitraaž – _____

Pseudogooti stiil – _____

Renessanss-stiil – _____

2. Mille poolest on Rannu kirik eriline? Kasutage vajaduse korral lisamaterjali <http://register.muinasa.ee/?menuID=monument&action=view&id=7254>.

1) _____

2) _____

3) _____

4) _____

5) _____

3. Leidke Ann Tenno raamatust „Eestimaa kirikud” (Tallinn, 2002) või internetiallikaist peale Rannu kiriku veel hilisgooti stiilis ehitisi Tartumaalt. Kasutage otsisõnu *hilisgooti stiil, Tartumaa kirikud*.

Ehitis	Asukoht	Arhitekt

4. Mis ajajärku hõlmab hilisgooti stiil arhitektuuris? Mis seda iseloomustab?

Ajajärk: _____ Erilisus: _____

Üldiseloomustus: _____

1) _____

2) _____

5. Selgitage välja oma kodukoha kiriku lugu.

Ehitusstiil: _____ Arhitekt: _____ Kellameister: _____

Kas kirikus korraldatakse tänapäeval peale jumalateenistuste muidki üritusi? Tooge näiteid.

Joonistage ülesande juurde kodukoha kiriku plaan. Lisage selgitused kiriku osade kohta.

Puhja kirik

1397. aastal esmamainitud Puhja Püha Dionysiose kirik on üks vanemaid Lõuna-Eestis. Hilisgooti stiilis kolmelööviline kodakirik valmis 1499. aastal. Pikihoone võlvid on aja jooksul hävinud, esialgsena on säilinud kooriruum suure tähtvõlviga ja väljaehitis hoone edelanurgas ümartrepi juures. Barokse kiivriga puidust haritorni sai kirik arvatavasti alles 18. sajandi lõpul. Tähelepanu väärib rikkalikult kujundatud läänefassaad.

Kiriku neogooti stiilis sisustus pärineb 19. sajandi keskpaigast. Altarimaal „Kristus ristil” soetati Saksamaalt 1859. aastal. Oreli valmistas 1882. aastal Tartu meister Wilhelm Müllverstedt. Kirikus on väga hea akustika.

Kunagi kirikaia müüri ääres paiknenud kiviristidest on kaks paigutatud kiriku peaukse kõrvale. Kirikaias on säilinud eakas eestikeelse kirjaga hauakivi.

Aastail 1686–1694 oli Puhja pastor Adrian Virginius, Kambja pastori Andreas Virginiuse, teeneka eestikeelse kirikliku kirjasõna avaldaja poeg. Liivimaa kirikupea kindralsuperintendent Johann Fischer tegi noorele Virginiusele ülesandeks toimetada ning välja anda isa tõlgitud Uus Testament. 1686. aastal Riias esimese eestikeelse piibliväljandena ilmunud lõunaeestikeelne Vastne Testament oli ühtlasi esimene otsast lõpuni eestikeelne raamat. Adrian Virginius hukkus Põhjasõja ajal: venelased süüdistasid teda salakuulamise rootslaste kasuks ning ta poodi Tartu väravate taga üles.

Aastail 1700–1730 töötas Puhjas köstri ja koolmeistrina Käsü Hans. 1708. aastal valminud 32 salmiga kaebelaulu „Oh ma vaene Tardo liin” järgi peetakse teda esimeseks eesti soost luuletajaks. Luuletus räägib tartlaste küüditamisest ning sellest, kuidas Vene väed linna 1708. aastal hävitasid.

Puhja kirik
Foto: Viivi Rohtla

Puhja kiriku sisevaade
Foto: Viivi Rohtla

Adrian Virginiuse ja Käsü Hansu
mälestuskivi
Foto: Viivi Rohtla

ANN TENNO, Eestimaa kirikud. Tallinn, 2002, lk 108–109.

LAURI VAHTRE, Eesti kultuuri ajalugu. Tallinn, 2000, lk 64.

MATI LAUR, Eesti ajalugu varasel uusajal 1550–1800. Tallinn, 1999, lk 130.

<http://www.eestigiid.ee/?SCat=10&CatID=12&ItemID=70>.

1. Mis ehitusstiilis on Puhja kirik? Leidke teisi samalaadseid, kasutades teabeteksti lõpus viidatud allikaid.

Kodukohas: _____

Tartumaal: _____

Mujal Eestis: _____

2. Miks põletasid kasakad Põhjasõja ajal palju Eesti kirikuid, eriti Tartu ümbruses?

---

3. Kes on aegade jooksul tegutsenud Puhja kirikus vaimulikuna/pastorina? Mis on nende isikute panus Eesti kultuurilukku?

Vaimuliku nimi	Tegutsemise aastad/sajand	Panus Eesti kultuurilukku

4. Leidke internetist aadressilt <http://www.puhja.ee/index.php?page=99&> lisamaterjali Puhja kiriku tegevuse kohta tänapäeval.

Õpetaja: _____

Tegevus: _____

Kogudus (liikmete arv): _____

Vasula mõis ja Georg Stiernhielm

Vasula mõisat on ajalooallikates esimest korda mainitud 1446. aastal. 1636. aastal omandas mõisa Tartu õuekohtu assessor (kaasistuja) Georg Stiernhielm (1598–1673). Tema suguvõsa kätte jäi mõis kuni riigistamiseni 1919. aastal.

Uppsalas ja Greifswaldis studeerinud Stiernhielm oli mitmekülgne mees, kes tegeles matemaatika, astronoomia ja lingvistikaga. Ta oli esimesi, kes tõestas, et soome, saami ja ungari keel on sugulased. Stiernhielmi peetakse ka Rootsi luulekunsti rajajaks. Tema klassikalises heksameetris kirjutatud eepos „Hercules” on loetav tänapäevalgi. Stockholmis karjääri jätkanud Stiernhielmist sai Rootsi riigiarhiivi juhataja. 1669. aastal valiti ta Briti Kuningliku Akadeemia liikmeks.

Kui 1656. aastal tungisid Liivimaale Vene väed, põletasid nad teiste hulgas maha ka Vasula mõisa koos hinnalise raamatukoguga. Hiljem mõis taastati. Kahe maailmasõja vahelisel ajal tegutses Vasula mõisas kodumajanduskool. Nüüdseks on mõisahoonest alles üksnes vundamendikivid. Kunagise mõisa varemetele on Georg Stiernhielmile rajatud mälestuskivi.

Vasula mõisa abihoone
Foto: Sigrid Vaher

Georg Stiernhielm'i (1598–1672) bareljeef mälestuskivil Vasulas
Foto: Mall Pendin

Tartumaa mõisad. Koostanud VALDO PRAUST. Tallinn, 2008, lk 319.

Tartumaa mõisad: näituse „Kaotatud paradisi” kataloog. Koostanud JUHAN MAISTE, NELE NUTT. Tartu, 2005.

Tartu vald. Ma tahaksin kodus olla... Koostanud HEINO SEPP. Lähte, 2001.

LAURI VAHTRE, Eesti kultuuri ajalugu. Tallinn, 2000, lk 55.

1. Miks on Georg Stiernhielm tähtis Rootsi kultuuriloos?

- 1) _____
- 2) _____
- 3) _____

2. Mis ülesandeid täitis Georg Stiernhielm Tartus?

---

3. Uurige ise edasi:**3.1. Mis tüüpi mõisaid oli Eestis Rootsi ajal?**

- 1) _____
- 2) _____
- 3) _____

3.2. Mis oli mõisate peamine tuluallikas?

3.3. Kuna talumaa kuulus mõisale, siis tuli mõisnikule selle eest tasuda. Kuidas seda tehti?

3.4. Kuidas nimetati dokumenti, kuhu talupoegade koormised kirja pandi?

3.5. Millest sõltus koormiste suurus?

3.6. Talupoegade tööjõu kasutamise eest maksid mõisad riigile makse, mida arvestati adramaade järgi. Et selle üle arvet pidada, korraldati adramaarevisjone. Mis oli adramaarevisjon?

3.7. Miks on revisjoniraamatud väga olulised ajalooallikad?

Uue-Kastre linnus ja Põhjasõja lahingupaik

Uue-Kastre linnus Emajõe kaldal Kavastu mõisast neli kilomeetrit allavoolu oli viimane ehitis enne suuri sõid. Tõenäoliselt rajas Tartu piiskop Bernhard II 1280. aasta paiku siia kindlustatud tõkkeposti, et koguda tolli mööda Emajõe kulgeval kaubateel liikuvailt laevadelt. Need peatati üle jõe käiva palkidest tõkkepuuga. Saksakeelsetes allikates nimetatakse kindlust *Warbeck* ning *Werbeke*, mis tähendab jõe tõket.

Madalale jõeäärsele künkale rajatud Uue-Kastre linnust on esimest korda mainitud 1392. aastal. Selle vanim osa oli arvatavasti neljatahuline tornlinnus, mis kaitses hiljem lääneküljel paiknenud väravat. 15. sajandil linnust laiendati. Tõenäoliselt 16. sajandi esimesel poolel ehitati ümar laskekambritega suurtükitorn. Pealinnusest läände jäi vallikraaviga piiratud eeslinnus, mida ümbritses pihttara. 17. sajandi lõpust pärinevate plaanide järgi ümbritses seda veega täidetud vallikraav.

Uue-Kastre käis sõdades korduvalt käest kätte. Põhjasõja eel kavatsesid rootslased linnuse rekonstrueerida, ent alanud sõja tõttu jäi see kavatsus teostamata.

3. mail (vkj) 1704. aastal peeti Uue-Kastre läheduses Eesti ajaloo suuremaid jõelahinguid. Tartut vallutama tulnud Vene väed sulgesid Kastre juures jõekitsusel üksteise külge kinnitatud palkidega tee Tartust Peipsile suunduvale 14 alusest koosnevale Rootsi laevastikule. Kitsas ja kiirevooluline jõgi ei võimaldanud manööverdada. Enamik sõdureid hüppas vette, et pääseda kaldale, kus neid võeti vastu Vene vägede tulega. Tagumistelt laevadelt päästeti end metsa põgenemisega. Laevastiku juhataja andis käsu lipulaev Carolus püssirohutünne süüdates õhku lasta ning hukkus koos oma meestega.

Pealetungivad Vene väed hävitasid linnuse. Selle kive kasuti 1780. aastail jõeäärse Kantsi kõrtsi ehitamiseks. Kõrts tegutses kuni Teise maailmasõjani, pakkudes peavarju mööda Emajõe liikujale. Pärast sõda jäi hoone tühjaks ning hakkas lagunema. Praegu asub samas paigas Emajõe-Suursoo looduskaitseala keskuse modernne terasest ja klaasist hoone.

Kantsi kõrts 1960. aastatel
Foto: Veljo Ranniku

Kantsi kõrtsi kohale ehitatud looduskeskus
Foto: Aare Anderson

Looduskeskuse klaaspõranda all eksponeeritakse arheoloogilisi leide
Foto: Krista Tõnnov

KALJOLA KIRI, Tartu rajoon. Tallinn, 1988, lk 96.

Eesti ajalugu, 4. kd. Peatoimetaja SULEV VAHTRE. Tartu, 2003, lk 35–36.

<http://www.luunja.ee/uldinfo/ajalugu/kantsi-kindlus-ja-korts>.

<http://www.histrodamus.ee/index.php?>

1. Kuidas on seotud Uue-Kastre kindluse lugu ja Eesti poliitiline ajalugu?

---

2. Paarsada meetrit Uue-Kastre linnusest ülesvoolu on Emajõe vastaskaldale jääva endise Kastre mõisa kohal Põhjasõja-aege lahingupaik. Lugege Põhjasõja lahingu kirjeldust nt Kaljola Kirdi raamatust „Tartu rajoon” (Tallinn, 1988, lk 96) ning koostage loetu põhjal Rootsi kuningale aruanne lüüasaamise põhjustest.

---

3. Kirjeldage Uue-Kastre linnuse eripära raamatu „Eesti arhitektuur” 4. osa põhjal (Tallinn: Valgus, 1999, lk 91–92). Püüdke asuda kunstniku rolli ning kujutada linnust nt keskaegse hansakaupmehe või saabuva Poola sõduri pilgu läbi. Kas need pildid oleksid samasugused? Kui ei, mis võiks olla erinev?

---

4. Võrrelge Uue-Kastre linnuse (ümber)ehitamise asjaolusid kodukohale lähima või mõne teise Tartumaa linnusega (http://www.histrodamus.ee/index.php?event=Show_search&search_string=linnus&x=0&y=0). Mis on neis sarnast?

Kambja kirik ja Ignatsi Jaak

Kambjat võib lugeda Eesti vanimate kultuuri- ja hariduskeskuste hulka: kihelkonnakool rajati siia juba Rootsi aja lõpul.

Kambja kooli asutas 1686. aastal pastor Andreas Virginius (1640–1701). Oma poja, Puhjas kirikuõpetajaks olnud Adrian Virginiuse abiga tõlkis ta esimest korda eesti keelde Uue Testamendi (lõunaeesti keeles Vastne Testament). Alates 1702. või 1704. aastast oli köster ja koolmeister Ignatsi (ka Ignati) Jaak (u 1640–1741), kes jäi sellesse ametisse neljaks aastakümneks. Jaak oli Kambja kihelkonnast Kavandust pärit poiss, kes koos kahe koolivenna – Labbi Andresega Haaslavalt ja Kolga Märdi Toomasega Vana-Kuustest – õppis Bengt Gottfried Forseliuse seminaris. Koos koolivenna Pakri Hansu Jüriga astus ta 1686. aasta lõpul Stockholmis Rootsi kuninga Karl XI ette, et veenda majesteeti eesti poiste õppimisvõimes. Lugemine ja laulmine läks nii hästi, et kuningas andnud oma käega kummalegi kuldtukati. Kuninga käsul tuli rajada koolid igasse Eesti- ja Liivimaa kihelkonda.

1720. aastaks oli Ignatsi Jaak jaganud kooliõpetust juba 500–600 lapsele. Ta võitis üleüldise lugupidamise ning pääses kohaliku pastori Albrecht Sutori eestkostel pärisorja seisusest. Pärast Jaagu surma õpetas Kambjas 1745. aastani lapsi tema poeg Karl.

Kooli asutamise 300. aastapäeva tähistamiseks rajati praeguse Kambja põhikooli ette mälestuskivi tekstiga „Asutatud 1686. aastal Andreas Virginiuse poolt”. Kambja kiriku naabruses on skulptor Endel Taniloo loodud memoriaal. Avatud raamat sümboliseerib Wastse Testamendi tiitellehte. Kividel on tekstid: „Kiri algab kirikust, rahvas algab raamatust (Hando Runnel)” ja „Eestlus püsib vaid niikaua, kui eesti maa on eesti põllumehe käes (Kaarel Liidak)”. Kambja kirikuaias on mälestuskivid õpetajaile Ignatsi Jaagule ja Bengt Gottfried Forseliusele, pastoreile Andreas ja Adrian Virginiusele ning Albrecht Sutorile, kes aitasid kõik hariduse edenemisele jõudsalt kaasa.

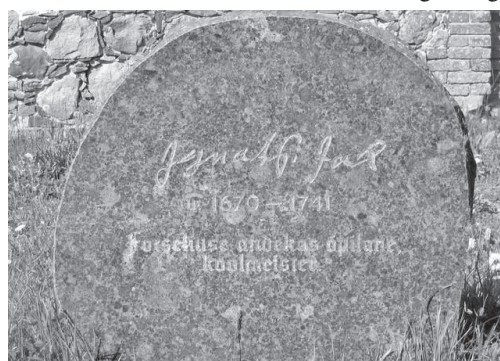
18. sajandil oli Kambja vennastekogude liikumise keskus. Et vennastekogude teenistustel pöörati suurt tähelepanu ühislaulmisele, harrastati siin juba 18. sajandil mitmehäälset koorilaulu, mistõttu Kambjat on õigusega peetud eesti koorilaulu hälliks.

15. sajandil Kambjasse ehitatud kirik on mitmel korral sõdades hävinud, viimati 1944. aastal. Võssakasvanud kirik taastati 1990. aastail. Lõuna-Eesti ühe suurema kiriku pikihoone pärineb 18. sajandi algusest, 1870. aastail ehitati lammutatud kooriruumi asemele maakividest risthoone. Kiriku trepikodadega läänetorn valmis 1937. aastal arhitekt Arnold Matteuse projekti järgi.

1932. aastal käis Kambjas Tartu Ülikooli 300. juubeli pidustuste ajal Rootsi kroonprints Gustav Adolf, kes istutas kirikuaeda tamme, mis kasvab värava kõrval praegugi.

Kambja kirik
Foto: Heigo Mägi

Ignatsi Jaagu mälestuskivi Kambjas
Foto: Heigo Mägi

LEMBIT ANDRESEN, B. G. Forselius. Tallinn, 1991.

MARJU PEHLAK, Kambja kool läbi aegade. Kambja, 1997.

INDREK ROHTMETS, Kultuurilooline Eestimaa. Tallinn, 2004, lk 247–248.

Eesti ajalugu elulugudes: 101 tähtsat eestlast. Koostanud SULEV VAHTRE. Tallinn, 1997, lk 34–35.

<http://www.kambja.ee/?file=a&sid=260>.

1. Kuidas on Andreas ja Adrian Virginius seotud eesti kirjakeele arenguga?

---

2. Miks sai Eesti rahvakoolide võrgustik alguse just Kambjas?

- 1) _____
- 2) _____
- 3) _____

3. Nimetage oma koduvalla/maakonna vanimaid koole. Millal need tegevust alustasid? Allikaks sobib nt „Eesti kooli ajalugu I” (Tallinn, 1989, lk 149–178).

---

4. Iseloomustage 17.–18. sajandi (tüüpilist) kooliõpetajat. Mis on tänapäeval teisiti?

17.–18. sajand: _____

Tänapäev: _____

---

5. Uurige ise edasi.

5.1. Kes on need teie koduvallas või -maakonnas tegutsenud õpetajad, keda on rahva seas eriliselt meeles peetud?

5.2. Mille poolest on nende elu ja tegevus (olnud) eriline ja silmapaistev? Kasutage nii suulisi kui ka kirjalikke allikaid, otsige teavet eri ajastute kohta. Õpetaja valikul võib teha ka kollektiivset tööd, korraldada küsitlusi, koguda mälestusi, vormistada õpimapi, koostada uurimistöo vm.

Vanausuliste külad Peipsi kaldal ja Piirissaarel

Vanausulisteks (vene keeles *староверы*, *старообрядцы*) hakati nimetama neid, kes ei läinud kaasa 17. sajandi keskpaigas Moskva patriarhi Nikoni algatatud riikliku kirikureformiga, vaid pidasid kinni reformieelsest liturgiast. Riigikiriku kombestikust erinevalt teevad vanausulised ristimärgi kolme sõrme asemel kahe sõrme, käivad liturgilistel tseremooniatel mitte vastu-, vaid päripäeva ega tunnista mitmehäälset koorilaulu. Omapärane on ka vanausuliste ikoonimaalimise viis.

Esimesed Venemaalt tagakiusamise eest põgenenud vanausulised asusid Peipsi läänerannikule Kallaste ja Mustvee piirkonda 17. sajandi lõpus. 18. sajandil lisandus neile usukaaslaste Vitebski, Novgorodi ja Tveri ümbrusest. Keiser Nikolai I ajal hakati vanausuliste tegevust taas piirama. Enamik palvekodasid pandi kinni ning keelati uusi rajada. Ainsana säilis palvemaja Kasepää külas. Kuigi järgnevat aastakümneil otsesid repressioone vanausuliste vastu toime ei pandud, said nad täieliku tegevusvabaduse alles 1905. aastal usuvabaduse ukaasiga. Kirikuvande alt vabastati vanausulised lõplikult 1971. aastal. Ametliku õigeusu kirikuga pole vanausulised ühinenud tänapäevani.

Kahe maailmasõja vahel oli Eestis vanausulisi kümne tuhande ringis. Mingeid takistusi nende tegevusele Eesti Vabariigis ei tehtud. Aastail 1923–1929 oli Peipsi-äärsetel venelastel Peeter Baranini näol oma esindaja riigikoguski. Loodi mitu kultuurharidusseltsi, mis nõukogude võimu saabudes suleti.

Praegu on Eestis registreeritud 11 vanausuliste kogudust, kellest üheksa asub Peipsi-äärsetes valdades. Kolkjas ja Varnjas on vanausulisi tutvustavad koduloomuuseumid, Peipsi-äärsetes koolides õpetatakse vanausuliste lastele kirikuslaavi keelt ning usuõpetust.

Vanausuliste tänavkülad asuvad peaaegu katkematu reana piki Peipsi rannikut Varnjast Mustveeni. Kalapüügi kõrval kasvatatakse köögivilja, peamiselt kurke ja sibulat, mida varem viidi Peterburi (Leningradi) turule. Kolkja külas tegutseb kohalikke toite pakkuv sibularestoran.

Vanausulistega on asustatud ka Peipsi järve suurim saar Piirissaar, mis oli kuni 1920. aastani jaotatud Liivi- ja Venemaa vahel. Saare kõrgemas kirdeosas on tänapäeval kolm küla: Piiri, Saare ja Tooni. Kunagise rahvarohke saare elanike arv on alates 20. sajandi algusest pidevalt vähenenud. 2011. aasta rahvaloenduse andmeil elas Piirissaarel ainult 53 püsielanikku. Saarega peetakse ühendust Laaksaare sadama kaudu.

Kasepää palvemaja
Foto: Krista Tõnnov

Toanurk Kolkja muuseumis
Foto: Krista Tõnnov

Ekspositsioon Varnja muuseumis
Foto: Krista Tõnnov

1. Mis ajast ning mis asjaoludel elavad vanausulised Eestis?

---

2. Mille poolest on Piirissaar Eesti omavalitsuste seas ainulaadne? (Allikad: <http://www.tartumaa.ee/?op=body&id=3>; <http://www.piiirissaare.ee/index.php?id=10194>.)

---

3. Tutvuge lähemalt vanausuliste ajalooa. Kasutage vajaduse korral teatmekirjandust, teabetekstis loetletud allikaid või Vikipeedia artiklit <http://et.wikipedia.org/wiki/Vanausulised#Harud>.

3.1. Miks sattusid hilisemad vanausulised kodumaal võimudega vastuollu?

3.2. Mille poolest erinevad vanausulised riigikiriku õigeusklikest?

3.3. Kes on fedossejevlased ja pomoorid?

---

4. Võrrelge vanausuliste ja Eestis levinumate konfessioonide (luterlus, õigeusk) traditsioone ning kombestikku, tuues esile sarnasusi ja erinevusi. Vajaduse korral kasutage teatmekirjandust või internetti (http://www.eelk.ee/eelk_vastused/v_vastus.php?id=42; <http://et.wikipedia.org/wiki/%C3%95igeusk>; <http://et.wikipedia.org/wiki/Luterlus>).

	Vanausulised	Luterlus	Õigeusk
Pühakiri (keel, levik, eripära)			
Pühakoda (ehituse erijooned)			
Organisatsioon (juhtimine, alluvussuhted)			
Jumalateenistus (sisu ja vorm)			
Paastumine (aeg, lubatud-keelatud toit)			
Kalender ja pühad			

Valik lisateabeallikaid:

Kultuurivaldkondi tutvustav ajaleht Epifanio 2007, nr 7: <http://www.epifanio.eu/nr7/est/prichudie.html>.

Galina Ponomarjova, Vene vanausulised Eestis. Tartumaa Vanausuliste Kultuuri- ja Arendusühing. QuickPrint, 1999.

Õpetaja Kai Ausi põhjalik esitlus koos piltidega (ajalugu ja tänapäev, piltidega; 32 slaidi): <http://www.scribd.com/doc/47414968/Vanausulised-Eestis>.

Pilte: <http://www.flickr.com/photos/thredahlia/sets/72157607147436389/>; <http://shutterfish.net/exhibitions/80>.

Õpetaja Tiina Kilumetsa töölehed keskkonnas LeMill: <http://lemill.net/content/exercises/tooleht-9-7-vanausulised-varnjas-foto-analuus>.

5. Iseloomustage ekskursioonikogemuse ja/või kirjalike allikate põhjal vanausuliste vaimset ning materiaalselt kultuuri (nt pere- jm suhted, rahvaluule, töösessuhtumine, elatusalad, hooned ja sisustus, rõivastus). Koostage (koos paarilisega või rühmas) oma valitud teemal plakati põhjal või lühike ettekanne. Kasutage teabekirjandust või internetti: <http://www.puhkaeestis.ee/et/sihtkohad/kultuurivaartused/vene-vanausulised>; <http://et.wikipedia.org/wiki/Vanausulised>.

Vana-Kuuste põllumajanduskool

Vana-Kuuste mõisa on esimest korda mainitud 1521. aastal. Mõisa kahekorruline varaklassitsistlik peahoone ehitati 18. sajandi lõpul.

Aastail 1834–1839 tegutses mõisahoones Vene riigi esimene kõrgem põllumajanduskool – Vastse-Kuuste Põllumajanduslik Instituut. Selle rajas Tartu Ülikooli ökonomika ja tehnoloogia professor Johann Friedrich Schmaltz (1781–1847) noorte

Vana-Kuuste mõis (Kuuste kool)
Foto: Krista Tõnnov

mõisnike ja mõisavalitsejate koolitamiseks ning ülikooli põllumajandusüliõpilaste oskuste täiendamiseks. Kaks või kolm aastat Tartu ülikoolis põllumajandusloenguid kuulanud üliõpilased võeti vastu eksamiteta. Õppima pääsesid ka noored väljastpoolt ülikooli, kellel oli piisav üldhariduslik ettevalmistus. Nii olevat 1835. aastal õppinud instituudis neli talupojaseisusest kasvandikku kupja, valitseja abilise, lambatalitaja ning põllumajandusmasinate asjatundja ametit. Instituudil oli köögi- ja puuviljaaed ning mesila. Schmalz innustas üleminekut uutele külvikordadele, talude viimist raharendile, juurutas mõisates arvepidamist ning propageeris lambakasvatust.

Liivimaa maamarssalist Vana-Kuuste mõisaomaniku Carl von Liphardtiga oli Schmaltzil sõlmitud rendileping. Pärast mõisaomaniku vahetumist 1839. aastal rendileping lõpetati ning kool suleti. Kokku lõpetas siin aasta või kaks kestnud kursused umbes 50 noormeest. Mitu Vana-Kuustes hareduse saanud meest töötas hiljem kõrgetel kohtadel riigiasutustes.

1930. aastail tegutses riigi kätte läinud mõisas taas Tartu ülikooli katsemajand. Alates 1951. aastast kuni tänapäevani töötab mõisahoones kool, mistõttu on tehtud mitu ümber- ja juurdeehitust. Mõisasüdamest viis vanale Tartu-Võru maanteele lehiseallee. See on küll alles, kuid on oma algse funktsiooni kaotanud – uus maantee on toodud mõisale palju lähemale ning allee ei vii enam kuhugi.

Eesti kooli ajalugu, 1. kd. Toimetanud ENDEL LAUL. Tallinn, 1989, lk 464.

Eesti ajalugu, 5. kd. Peatoimetaja SULEV VAHTRE. Tallinn, 2010, lk 111–112.

<http://www.mois.ee/tartu/vanakuuste.shtml>.

http://et.wikipedia.org/wiki/Vana-Kuuste_m%C3%B5is.

http://et.wikipedia.org/wiki/Vana-Kuuste_P%C3%B5llumajanduse_Instituut.

1. Miks rajati Vana-Kuustesse põllumajanduskool?

---

2. Kes ja mis tingimustel sai instituudis õppida?

---

3. Mis ettevalmistuse said kooli lõpetanud? Tooge näiteid.

---

4. Leidke allikast <http://www.postitee.ee/index.php?id=57&sub=58>, millega on Vana-Kuuste mõis veel Eesti põllumajanduse ajalukku läinud.

---

5. Mis ametikoole 19. sajandil Eesti alal veel asutati? Otsige nt allikast ALEKSANDER ELANGO, ENDEL LAUL, FERDINAND EISEN, Eesti kooli ajalugu I, Tallinn, 1989.

---

6. Uurige ise edasi.

6.1. Võrrelge rahvahariduse sisu ning korraldust Eestis 19. sajandi alguses ja lõpus. Mis muutus? Kasutage allikatena nt õpikuid, internetilehte <http://www.kool.ee/?8932>.

6.2. Mis võimalused olid tütarlastel 19. sajandil haridust omandada? Kasutage allikatena nt õpikuid, internetilehte <http://www.kool.ee/?8932>.

Rõngu kõrts

Rõngu kõrts
Foto: Viivi Rohtla

Kõrtsidest kujunesid aegade jooksul omamoodi külakeskused, talurahva kokkusaamise kohad. Sinna mindi pühapäeviti ka pärast jumalateenistusel käiku. Juba Rootsi ajast on teada, et kõrts pidi pakkuma öömaja igast seisusest rändurile. 19. sajandi lõpuks oli Eestis umbes kolm tuhat kõrtsi. Riigi viinamonopoli kehtestamisega 1900. aastal enamik kõrtse suleti, osa neist tegutses edasi viinapoodide või einelaudadena.

Rõngu kõrts, mis paikneb Tartu-Valga ja Viljandi-Võru maantee ristis, pärineb 19. sajandi algusest ning on üks huvitavamaid klassitsistlikus stiilis ehitatud kõrtsihooneid Eestis. Ehituseks kasutatud kollakad kivid valmistati mõisa enda telliselöövis. Külg- ja õuepoolsed seinad laoti maakivist. Esifassaadi kaunistavad laiad krohvpiirded ning kaarsilluseid toetavad sambapaarid on andnud alust oletuseks, et ehitusmeister võis jäljendada Tartu ülikooli peahoone fassaadi. Alles 1880. aastail juurdeehitatud kaarjate tiibade tõttu sai kõrts kõvera kõrtsi ilme ja nimetuse. „Kõver nagu Rõngu kõrts” sai lausa kõnekäänuks. Enne Esimest maailmasõda tiibhooned lammutati, kuid 1980. aastail need ennistati ning taastati ka kõrtsi endine kõverus.

Praegu asuvad kunagises kõrtsihoones apteek ja kauplus.

<http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=7265>.

<http://www.postitee.ee/index.php?id=1&sub=15-i>.

1. Miks nimetatakse Rõngu kõrtsihoonet Kõveraks kõrtsiks?

---

2. Mis hoone ehitusdetailidega Tartumaalt sarnaneb Rõngu Kõver kõrts?

---

3. Mis ehitusmaterjale on kõrtsihoone ehitamisel aegade jooksul kasutatud? Kust need saadi?

---

4. Miks rajati kõrtse? Kus need enamasti asusid? Kasutage vajaduse korral allikat aadressilt <http://www.postitee.ee/index.php?id=1&sub=15-i>.

---

5. Mis ülesannet täidab Rõngu Kõver kõrts tänapäeval?

---

6. Kasutage internetiotsingut (Tartu linna ja maakonna turismiinfo, otsisõna kõrts) ning leidke veel viis ajaloolist kõrtsihoonet Tartumaal. Kus ja mis ajal need tegutsesid, mis neist on saanud?

- 1) _____
- 2) _____
- 3) _____
- 4) _____
- 5) _____

Väägvere pasunakoor ja David Otto Wirkhaus

Väägvere küla tuntakse ja seostatakse enamasti David Otto Wirkhausi nime ning seal 1839. aastal tegutsema hakanud Eesti ühe vanima pasunakooriga.

David Otto Wirkhaus (1837–1912) asus koolmeistrina isa järgedes pasunakoori juhatama juba 14aastasena 1851. aastal. 1864. aastal Väägveres käinud Johann Voldemar Jannsen sai Wirkhausi koorist innustust ning asutas Vanemuise laulu- ja mänguseltsi. 1869. aastal toimunud esimesel eesti üldlaulupeol võitis Väägvere pasunakoor võistumängimisel esimese koha. David Otto Wirkhausist sai puhkpilliorkestrite üldjuht veel kuuel järgmisel üldlaulupeol. Tema eeskujul ja nõuandel asutati Eestis sadakond orkestrit. Toimekas Wirkhaus õpetas nii dirigente kui ka mängijaid, aitas orkestritel pille tellida ning noote muretseda.

David Otto Wirkhaus osales agaralt ka Vanemuise Seltsis, Tartu Eesti Põllumeeste Seltsis ning Aleksandrikooli liikumises. Üle-eestilisele tuntusele vaatamata jäi Wirkhaus lihtsaks ja tagasihoidlikuks meheks, kes oli laulupidude üldjuhi puldiski talupoja moodi riides, kandis säärspaidi ning madalat musta mütsi.

Kooliõpetaja ja muusikategelasena oli tuntud ka David Otto Wirkhausi noorem vend Joosep Heinrich Wirkhaus. Dirigentidena tegutsesid David Otto Wirkhausi pojad Peeter Eduard ning Adalbert Wirkhaus (1880–1961), samuti viimase poeg Taavo Wirkhaus (sünd 1934).

Väägvere pasunakoor tegutseb jätkuvalt, olles esinenud kõigil üldlaulupidudel. Koori ettevõtmisel korraldatakse Väägvere puhkpillimuusika päevi.

Selles majas õpetas David Otto Wirkhaus

Foto: <http://register.muinas.ee/content/monument/regular/42351.jpg>

David Otto Wirkhaus

Foto: http://laulupidu.tartu.ee/muuseum/juhid/DAVID_OTTO_WIRKHAUS.htm

ILMAR TALVE, Eesti kultuurilugu. Tartu, 2004, lk 483–487.

Eesti ajalugu elulugudes: 101 tähtsat eestlast. Koostanud SULEV VAHTRE. Tallinn, 1997, lk 76–77.

http://et.wikipedia.org/wiki/David_Otto_Wirkhaus.

<http://www.eestigiid.ee/?Person=nimi&PYear=aasta&start=255&ItemID=246>.

<http://www.eestigiid.ee/?CatID=293&ItemID=3785>.

1. Miks on Väägvere küla Eesti kultuuriloos tähtis?

---

2. Koostage väike sugupuu Wirkhausidest ning hinnake nende tegevust muusika- ja kultuuriloos.

---

3. Kuidas nimetatakse Eesti ajaloos perioodi, mil toimusid esimesed laulupeod ning alustasid tegevust mitmed koorid ja puhkpilliorkestrid? Põhjendage, miks.

---

4. Uurige ise edasi.

4.1. Mis rolli täitsid külakoolide õpetajad 19. sajandil peale laste õpetamise?

4.2. Leidke ning loetlege teisigi Tartumaal elanud ja tegutsenud tuntud kultuuritegelasi 19.–20. sajandi vahetusest. Mis oli nende osa Eesti kultuuriloos? Andmeid saate teabeteksti lõpus olevatest aadressidest ning oma kodukoha kodulehelt internetis.

Nimi	Tegevusala	Panus Eesti kultuurilukku

Miina Härma kodukoht Kõrvekülas

Helilooja Miina Härma (1864–1941, aastani 1935 Hermann) sündis Tartu lähedal Kõrvekülas koolmeistri peres. Tema ristiisa oli David Otto Wirkhaus.

Muusikaga tegelemist alustas Miina Härma juba 15aastasena Karl August Hermann juures (nimele vaatamata ei olnud tegemist sugulasega) klaveritunde võttes. Õppinud selgeks saksa, vene ja prantsuse keele, jätkas Miina Härma õpinguid Peterburi konservatooriumi

oreliklassis. Kümmeaastat enne Esimest maailmasõda veetis Härma Kroonlinnas, olles sealsete eestlaste kultuurielu eestvedaja. Eesti kultuurilukku on Miina Härma läinud esimese naisheliloojana, kelle loodud laulud „Ei saa mitte vaiki olla”, „Meestelaul” ning laulumängust „Murueide tütar” (1902) pärit „Tuljak” on tuntud tänapäevani. Miina Härma oli ka koorijuht, organist ja muusikaõpetaja ning Tartu Helikunsti Seltsi esimees. 75 aasta juubeli puhul 1939. aastal valiti ta Tartu Ülikooli audoktoriks ja Tallinna Konservatooriumi auprofessoriks.

Kõrvekülas meenutab heliloojat mälestustahvel tema sünnimaja (endise koolimaja) seinal ning mälestuskivi vanal kooliõuel. Kõrveküla koolis asub Miina Härma elu ja loomingut tutvustav muuseum. Miina Härma on maetud Tartu Raadi kalmistule. Tema nime kannab gümnaasium Tartus, kus ta üle kümne aasta muusikat õpetas.

Miina Härma sünnikodu
Foto: Sigrid Vaher

Miina Härma 1923. a.
Foto: http://entsyklopedia.ee/artikkel/h%C3%A4rma_miina1

Eesti ajalugu elulugudes: 101 tähtsat eestlast. Koostanud SULEV VAHTRE. Tallinn, 1997, lk 160–161.

<http://www.visittartu.com/18869>.

http://www.koolielu.edu.ee/eesti_muusika/composers/harma/elu.htm.

http://de.wikipedia.org/wiki/Miina_H%C3%A4rma.

1. Mis ühendab David Otto Wirkhausi ja Miina Härmat?

---

2. Kuidas iseloomustaksite Miina Härmat? Tutvuge lähemalt tema elulooga ja vaadeldge portreesid (http://www.koolielu.edu.ee/eesti_muusika/composers/harma/gallery.htm).

---

3. Kuidas on jäädvustatud Miina Härma mälestus tänapäeval? Otsige vajaduse korral lisamaterjali teabekirjandusest või internetist.

---

4. Miks on antud Miina Härma nimi ühele Tartu gümnaasiumile?

---

5. Nõukogude ajal kandis Kõrveküla ümbruses tegutsenud kolhoos Miina Härma nime, kuigi heliloojal polnud majandiga mingit sidet. Miks see võis teie arvates nii olla?

---

6. Kuidas on Miina Härma ja tema looming seotud eesti üldlaulupidudega?

Juhan Liivi sünnikoht Rupsi külas

Oja talu: Juhan Liivi lapsepõlvkodu Rupsi külas
Foto: Krista Tõnnov

Juhan (Johannes) Liiv sündis 30. aprillil 1864. aastal Tartumaal Alatskivi vallas ja kasvas üles Rupsi külas Oja talus. Ta oli perepoegadest noorim ning lapsepõlvest peale nõrga tervisega. Oma aja kohta sai Liiv hea hariduse, jätkates Naelavere külakoolis ja Kodavere kihelkonnakoolis alustatud õpinguid Hugo Treffneri Gümnaasiumis Tartus. Leiba teenis ta ajakirjanikuna Virulase, Sakala ja Oleviku juures ning avaldas ajalehtedes ka luuletusi ja lühijutte.

1894. aastal sattus Liiv paranoiadiagnoosiga haiglasse ning kolis seejärel parandamatu haigena venna juurde Oja tallu. Liiv oli abiks talutöödel, jälgis ajalehtede vahendusel ilmaelu ja kirjutas luuletusi. Seesmine rahutus ei lasknud luuletajal kusagile paikseks jääda. Talle pakkusid peavarju nii sõbrad kui ka sugulased. 1. detsembril 1913. aastal suri Juhan Liiv tiisikusse (tuberkuloosi). Ta on maetud Alatskivi surnuaiale.

Juhan Liivi looming paistab silma lihtsuse ja siirusega, olles samaaegu sügavmõtteline. Teda on tõlgitud paljudesse võõrkeeltesse ning on avaldatud tänapäevani. Liiv kuulus Noor-Eesti rühmitusse. Ta on esimesi, kes kuulutas arvatavasti 1905. aastal kirjutatud luuletuses ette Eesti omariiklust: „Ükskord – kui terve mõte –, ükskord on Eesti riik!”

Juhan Liivi mälestuse jäädvustamiseks on tema sünnitalus Rupsil avatud muuseum.

http://muusa.ee/?page_id=10.

http://de.wikipedia.org/wiki/Juhan_Liiv.

1. Mis probleemid saatsid Juhan Liivi eluteel?

---

2. Täiendage teabetekstis toodud lühivarianti Liivi eluloost kirjandusõpikuid ja/või muid allikaid kasutades.

---

3. Mis teemadel kirjutas Liiv?

---

4. Leidke oma lemmik Liivi luule seast ja põhjendage oma valikut.

---

5. Mil moel püüab muuseum Juhan Liivi loomepärandit tänapäeval huviorbiidis hoida?

---

6. Kuidas on Juhan Liivi mälestus jäädvustatud? Ülevaate saate aadressilt http://et.wikipedia.org/wiki/Juhan_Liiv.

---

7. Leidke ning loetlege teisigi Tartumaal elanud ja tegutsenud tähtsaid kultuuritegelasi. Mis oli nende osa Eesti kultuuriloos? Kultuuritegelastest saab lugeda Sulev Vahtre koostatud raamatust „Eesti ajalugu elulugudes. 101 tähtsat eestlast” (Tallinn, 1997).

Kultuuritegelase nimi	Eluaastad	Sünnikoht/elukoht	Panus Eesti kultuurilukku / teosed

Alatskivi loss

Alatskivi mõis läks 1870. aastal kaasavarana Nolckenite aadliperekonnale, kes asus ehitama esinduslikku mõisasüdant. 1885. aastal valmis mõisaomanik Arved von Nolckeni kavandi järgi üks Eesti pillkupüüdvamaid neogooti mõisahooned.

Inspiratsiooni oli Nolcken saanud 1875. aasta reisilt Šotimaale, kus ta vaimustus kuninganna Victoriale ehitatud Balmorali suvelossist, mida imetleti kogu toonaeses Euroopas. Naasnud koju, koostas parun selle eeskujulelluviimiseks joonised ning asus ise ehitustöid juhtima.

Alatskivi ürgoru nõlvale kerkinud häärber on kaunimaid ja stiilipuhtamaid 19. sajandi teise poole mõisaarhitektuuri näiteid Eestis. Iseloomustades tollal moes olnud anglofiilsust, mõjub Alatskivi loss paiguti lausa Balmorali täpse koopiana, olles oma mahult siiski märksa väiksem. Lossi välisilmele on iseloomulikud sakmelised viilud, ohtrad koonusekujuliste kiivritega tornid ja tornikesed ning omapärased karniisid. Taastatud on algupärane kiltkivist katus. Inglispärane avaldub ka lossi sisekujunduses. Pidulikult mõjub rõdude, neorenessansliku portaali ja tohutu kaminaga läbi kahe korruse ehitatud vestibüül. Siit pääses tumedaks tahveldatud seinte ja kassetllaega pildigaleriisse, raamatukoguruumi, söögituppa ning kabinetti. Need olid sisustatud äärmiselt luksuslikult. Rõõmsamates ja heledamates toonides olid salong ning buduaar. Neist esimeses andis tooni rokokoo-, teises ampiirstiilis maitse. Saalis valitsesid raskemad toonid – lagi, sambad ja tahveldis olid roheliised, ent seinad olid kaetud punase atlassiga. Lisandusid renessansskaminad ja -ahjud ning hinnalised kroonlühtrid.

Suurem majandushoonete kogum – valitsejamaja, laudad, sepikoda, töölistmajad, vesiveski jms – asetses peahoonest poole kilomeetri kaugusel läänes Tartu-Kallaste maantee ääres. Võimalik, et hilisem valitsejamaja (praegune vallamaja) oli varem mõisa peahoone. Mõisa viinavabrik ja tellisetehas paiknesid pargist põhja pool teisel pool paistiiki (muinasaegse linnamäe lähedal).

Pärast riigistamist 1919. aastal on mõisa peahoone kasutusel olnud nii koolimaja, piirivalvekordoni kui ka sovhoosikeskusena. Praegu kuulub loss valla omandisse ning on nüüdseks restaureeritud ja huvilistele avatud. Kõrvalhoonete restaureerimine veel käib.

Alatskivi loss
Foto: Krista Tõnnov

JUHAN MAISTE, Eestimaa mõisad. Tallinn, 1996, lk 339.

<http://www.alatskiviloss.ee/ajalugu.htm>.

http://www.devepark.utu.fi/Alatskivi_2.pdf.

<http://www.mois.ee/tartu/alatskivi.shtml>.

1. Mis arhitektuurstiili esindab Alatskivi loss? Mis on selle tunnused?

Stiil: _____

Tunnused: _____

2. Selgitage, mille poolest on Alatskivi loss teiste Eesti mõisahoonete seas ainulaadne.

_____

3. Koostage teabeteksti alusel loetelu asutustest, mis on 20. sajandi jooksul lossis tegutsenud. Kuidas võisid need mõjutada lossi seisukorda ehitismälestisena? Mida räägib see loend inimeste/võimude suhtumisest lossisse kui teatud ajastu ja elustandardi sümbolisse?

_____

_____

4. Võrrelge lossi seisukorda enne ja pärast restaureerimist (<http://www.alatskiviloss.ee/est/loss/lossi-restaureerimine/>).

Mis võimaldas restaureerida? _____

Enne: _____

Pärast: _____

5. Tutvuge Alatskivi lossi kodulehega aadressil <http://www.alatskiviloss.ee/est/loss/>. Esitage võimalikult palju näiteid, millega saab huviline aega sisustada.

_____

_____

6. Andke kodulehe andmete või isikliku käigu alusel hinnang, milline on tasakaal lossi vaatamisväärsustega tutvumise avaliku huvi ja eraettevõtluse vahel.

_____

7. Kasutage Eesti mõisaportaali <http://www.mois.ee/> ja leidke, mis on teie kodukohale lähim säilinud mõisahoone.

7.1. Kes, millal ja mis ehitusstiilis on selle rajanud?

_____

7.2. Mis otstarbeks mõisakompleksi on kasutatud?

_____

7.3. Kuidas kasutatakse seda tänapäeval?

_____

Luke mõisa park

Luke mõisa kärnerimaja
Foto: Gea Järvela

Luke mõisa peahoone hävis 1944. aastal tulekahjus. Säilinud on aga mõisa vanaprantsuse stiilis park, mille rajamist alustati tõenäoliselt 19. sajandi teisel poolel, mil mõis läks Knorringite suguvõsa kätte. Parki on täiendatud ja noorendatud veel 1890. aastail. Kunagises rangelt geomeetrilises kujunduses puudevõrad moodustavad nüüd väljakasvanuna omapäraseid gooti võlvkäike.

Projekti DEVEPARK toetusel on taastatud kunagine kaskaadidena laskuv tiikide süsteem ja restaureeritud kärneri maja. Viimane on ehitatud 20. sajandi algul ning on säilinud mõisaehitistest kõige silmapaistvam. Historitsistlikus stiilis hoonet kaunistavad puitpits, punane tellis ja valge krohvipind. Endisaegseile varemeile on taastatud paviljon. Et kunagisest paviljonist ei ole säilinud plaane ega fotosid, ehitati see uue projekti järgi sobilikus stiilis kärnerimajaga.

http://www.devepark.utu.fi/index_est.php?lang=est.
<http://www.lukemois.ee/>.

1. Mida tähendab lühend DEVEPARK? Mis on projekti eesmärgid ja peamised tegevused? Kasutage infot aadressilt http://www.devepark.utu.fi/goal_est.php.

---

2. Miks asuti just Lukel taastama kunagist mõisaparki ja hooneid? Vajaduse korral kasutage internetiallikat <http://www.lukemois.ee/>.

---

3. Ka Rõngus Tartumaal on DEVEPARKi projekti rahaga taastatud objekt. Leidke see Rõngu valla kodulehelt <http://www.rongu.ee/?page=109>. Esitage lühidalt tähtis teave objekti kohta.

---

4. Nimetage objekte oma koduvallas/külas, mille taastamist on rahastatud Euroopa Liidu projektidega.

---

5. Mis organisatsioon toetab veel kultuuripärandi kaitset Euroopas?

---

6. Arutlege.

6.1. Miks on kultuuripärandi säilitamine oluline?

6.2. Mil moel oleks kõige parem kultuuripärandit hoida?

6.3. Kes peaks vastutama kultuuripärandi hoidmise ja säilitamise eest, kas riik, kohalik võim, eraettevõtjad, Euroopa kultuuripärandi kaitse organisatsioonid?

Linna kujunemine Elva raudteejaama juurde

Kuni raudtee valmimiseni 1889. aastal kuulusid praeguse Elva linna maad Uderna, Meeri ja Konguta mõisale. Kogu asustus piiridus Tartu-Riia postitee ääres oleva kõrtsi (praegu Puiestee 1) ning selle ümbrusesse jääva mõne majaga. Seega võib Elvat sarnaselt Tapa, Jõgeva või Mõisakülaga pidada linnaks, mis arenes üksnes tänu sinna kavandatud raudteejaamale.

Elva raudteejaam

Foto: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/a0/Elva_raudteejaama_peahoone.jpg

Elva nime sai raudteejaam lähedal oleva jõe järgi. Raudteeühendus parandas märgatavalt liikumisvõimalusi. Nii Tartu haritlased kui ka ärimehed hakkasid Elvas suvitama. Meeri mõisnik las kis Verevi ja Arbijärve ümbrusesse ehitada kümmekond suvilat, mida sai puhkajaile välja rentida. 1920. aastaks oli Elvas juba ligemale tuhat elanikku, 1931. aastal ületati aga kahe tuhande piir.

1923. aastal sai Elva aleviõiguse. Alevi arengut määras edaspidigi suvituslinna kuulsus, nii et Elva elanike arv kasvas kahekordseks. Enamik suvitama tulnuid olid küll tartlased, kuid suvepuhkust tuldi Elvasse veetma ka Soomest, Rootsist, Taanist, Saksamaalt ja Inglismaalt. Keskendutigi just rahakamatele suvitajatele, kellele loodi korralikke suplusvõimalusi ning lõbustuspaiku. 1938. aastal sai Elva linnaõiguse.

Linnale aluse pannud raudteejaamahoone on 19. sajandi lõpu kroonuarhitektuuri iseloomustav ehitis. Pikk ristkülikukujulise põhiplaaniga ühekorruseline poolkelpkatusega rõhtpalkehitis on kaetud profileeritud laudisega. Fassaadidekoor on tolle aja historitsistlikele jaamahoonele omane. Ootesaali kahest eri kõrgusel asetsevast peegelvõlvist lagi annab tunnistust, et saale oli esialgu kaks – eraldi esimese ning teise ja kolmanda klassi reisijaile. Vaheseina kunagist asukohta tähistab peegelvõlve teineteisest eraldav profileeritud tala, mis toetub kolmele nikerdatud kaldtugedega postile.

Jaamahoone juurde kuulub paljude säilinud algupäraste detailidega töölistmaja, mille ehitamisel on järgitud jaamahoonega sama stiili, moodustades nõnda miljööväärtsliku terviku.

<http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=7133>.

<http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=7134>.

<http://www.miksike.ee/docs/referaadid/1elvaajalugu.html>.

Kasutage küsimustele vastates vajaduse korral lisamaterjali, nt Eesti ajaloo õpikuid.

1. Miks rajati raudteid? Mis majandusharu arenguga nende rajamine seotud on?

---

2. Millal ja mis suunas ehitati esimesed raudteed Eestis? Miks just sellised suunad?

1) Suund: _____ Millal: _____

Põhjendus: _____

2) Suund: _____ Millal: _____

Põhjendus: _____

3. Millal ning mis sündmusega seoses ehitati Elvasse raudteejaam?

Millal: _____ Sündmus: _____

4. Iseloomustage lühidalt Elva raudteejaama stiili ja detaile.

Ehitusstiil: _____

Aknad: _____

Kaunistused: _____

Põrand: _____

5. Kuidas mõjutas raudteede ehitamine uute asulate ja linnade teket?

---

6. Lugege allolev lugu läbi ning pange kirja põhjus, miks tekkis Tartu-Elva raudteele Nõo peatus.

Tartu-Valga-Irboska raudteeliin ehitati 1889. a. Siis oli Tartust lähem jaam Elva. Nõo elanikud saatsid palvekirja, et Nõkku raudteejaam avataks. Tuli vastus, et kui Nõkku aastas teatud arv pileteid müüdakse, siis avatakse jaam. Ühtlasi avati katseks peatuskoht. Siis pidasid kõik Tartus elavad Nõo inimesed plaani kokku ja sõitsid oma tuttavatega Nõkku surnuaia pühale. Sellega oli pileтите arv müüdnud ja jaam avati Tartust 15,3 km kaugusel.

ERA II 241, 529 < Nõo khk. - Enn Tasa, Nõo algkooli õpilane < Juhan Laas, surnud (1939). Sisestas Eva-Kait Kärblane 2002, kollatsioneeris Mare Kalda.

Põhjendus: _____

---

7. Kui teie kodukohas on vana või tegutsev raudteejaam, siis uurige selle saamislugu.

Ehitamise aasta: _____ Jaamahoone olemasolu praegu: _____

Jaamahoone üldine kirjeldus (ehitusmaterjal, stiil, ootesaal, kassaluuk): _____

Puhja seltsimaja

Rahvuslik ärkamisaeg lõi Puhjaski soodsa pinnase seltsiliikumisele. Toonane noor kihelkonnakooli õpetaja, hilisem tuntud helilooja Aleksander Läte (1860–1948) pani 1879. aastal aluse laulukoorile ning puhkpilliorkestrile. Kümme aastat hiljem, 1889. aastal asutati juba Puhja Laulu ja Mängu Selts, mille eestvedajaks sai samuti kihelkonnakooli õpetajana töötanud Gustav Wulff-Õis (1865–1946), kes on laulu „Õrn ööbik” sõnade autor.

Seltsimaja ehitamise mõte kujunes 20. sajandi alguses. Seni oli koosolekuid peetud kooli- ja vallamajas, kooriharjutusi dirigendi või orkestrijuhi juures, pidusid aga koolimajades või suuremates taludes. Oma seltsimaja rajamine, mis pidi mahutama lavaga saali ning einelaua, läks maksma ligi 3000 rubla. Laenu saadi eestlastele kuuluvast Tartu Laenu ja Hoiu Ühisusest. Kohalik rahvas abistas seltsimaja ehitamist nii ehitusmaterjali kui ka tööjõuga.

1906. aasta lõpul valminud Puhja seltsimaja on üks vanimaid sääraseid hooneid Tartumaal. Koori- ja orkestriharjutuste ning peoõhtute kõrval peeti seltsimajas harivaid koosolekuid ettekannete ja vaidlustena. Seltsielu arengut Puhjas näitab seegi, et peamiselt kergekaalulisi näitemänge lavastanud Laulu ja Mängu Seltsi asemele loodi 1913. aastal Puhja Hariduse Selts, mis edendas kooliharidust ning raamatukogusid.

1925. aastal rajati kiriku ja seltsimaja vahele park, kus sai korraldada suviseid vabaõhuüritusi.

KAJA UDSO, kauaaegse Puhja seltsimaja juhataja materjale Puhja Seltsimajast (jaanuar 2013).
<http://www.puhja.ee/index.php?page=145&>
http://www.puhja.ee/public/files/Puhja_2007_05.pdf

Puhja seltsimaja
Foto: Viivi Rohtla

Puhja 1921. aastal
Foto: http://files.ene.test.finestmedia.ee/EE_12%20muuseumid/Vaade%20Puhja%20kiriku%20tornist%201921%20%5BEesti%20Rahva%20Muuseum%20439-301_www.muis.ee%5D.jpg

1. Mida tähendavad tähed embleemil? Leidke sellelt vähemalt kolm rahvuslikku motiivi.

Tähed: _____

Motiivid: _____

Embleem pärineb Puhja seltsimaja asjade hulgas olnud nahkalbumi kaanelt.

2. Kes tundud Eesti kultuuritegelastest on seotud Puhja Laulu ja Mängu Seltsi tegevusega selle algusaastail? Kirjutage töölehele nimed ja selgitage, mis oli nende osa seltsi tegevuses.

3. Tutvuge lähemalt seltsieluga Puhjas ja Võnnus 19. sajandi lõpul – 20. sajandi algul. Allikad: Silvia Luksepa artikkel 24. veebruari 1961. aasta Sirbis ja Vasaras nr 8 (897), kättesaadav ka Puhja vallalehe vahendusel www.puhja.ee/public/files/Puhja_2007_05.pdf; Võnnu Laulu- ja Mänguseltsi Lõoke ajaraamat: <http://www.leoke.ee/ajaraamat.html>.

3.1. Millega seltsides tegeldi?

_____

3.2. Tooge näiteid raskuste kohta, millega inimesed kokku puutusid ja kuidas neist jagu said.

_____

4. Kelle eeskujul ning osaliselt ka toel tekkisid Eestis seltsid 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi algul?

_____

5. Nimetage 19. sajandil tekkinud tähtsamaid seltsi. Kasutage vastamisel Eesti ajaloo õpikuid.

1) _____

2) _____

3) _____

6. Mis sündmustega seoses lõpetati seltside tegevus 1940. aastal? Toetuge teksti lõpus olevale allikale Võnnus tegutsenud seltsist.

_____

7. Kirjutage seltsitegevusest tänapäeval.

7.1. Mis tegevused asendavad seltsitegevust tänapäeval?

7.2. Kas teie kodukohas tegutsevad praegu seltsid/ühingud? Mis nimetusi seltsid kannavad, millega need tegelevad?

7.3. Kirjeldage lühidalt nende tegevust ja viidake, kust saab nende tegevuse kohta materjali.

7.4. Kas osalete nende tegevuses ka ise? Mida te seal teete?

7.5. Kui ei, siis miks?

7.6. Kui jah, siis kuidas selgitaksite kaaslastele seltsitegevuse olulisust?

Vabadussõja mälestusmärk Rõngus („Rõngu ema”)

Mälestussammas Vabadussõja kangelastele Rõngu kihelkonnast avati 30. septembril 1934. aastal. Võistlustööna valminud Voldemar Melliku kavandi tegi valmis skulptor Aleksander Eller. Samba kõrgel pjedestaalil seisid pronksist mehe ja naise kuju.

1940. aasta sügisel võtsid sovetid mälestusmärgi maha, kuju õnnesus kohalikul rahval ära peita ning Saksa okupatsiooni ajal 1941. aasta oktoobris avati mälestusmärk taas. Lõplikult lõhuti ja hävitati sammas pärast sõda 1948. aastal.

Praegune, 21. mail 1995. aastal avatud monument on rajatud kohalike elanike initsiatiivil ning nende annetuste toel. Uue lahendusega sammas, mille autor on kujur Villu Jaanisoo, on üks kõrgemaid omaaoliste seas. Pjedestaalil seisab nüüd graniidist naiseskulptuur üksi, möögale toetuv sõdalane on aga graniitaluse esiküljel. Samba küljel olevale kivitahvlile on raiutud vabadusristi kujutis ja selle all tekst „Vabaduse-sõjas langenud kangelasi mälestab Rõngu kihelkond”, teisel küljel on aga „Tuleme ka hauast, kui vajab me abi kodumaa”. Sageli on mälestusmärki nimetatud „Rõngu emaks”.

Vabadussõja mälestusmärk Rõngus
Foto: Viivi Rohtla

<http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=27172>.

http://www.rõngu.ee/pages/files/infolehed/infoleht133.pdf/rõngu_mälestussamba_lugu/

1. Vastake teabetekstile toetudes, miks on Rõngu Vabadussõja mälestusmärk eriline.

---

2. Kelle toetusel rajati enamik Vabadussõja kangelaste mälestusmärke?

---

3. Miks püüdis nõukogude võim mälestusmärke hävitada?

---

4. Kuidas ja miks püüdsid kohalikud inimesed mälestusmärke peita? Ühe näite leiate tekstist ning teise („Rõngu mälestussamba lugu”) aadressilt [http://www.rongu.ee/pages/files/infolehed/infoleht133.pdf/](http://www.rongu.ee/pages/files/infolehed/infoleht133.pdf). Pange vastused kirja lisalehele.

5. Kirjeldage lühidalt eelmises küsimuses viidatud artikli foto põhjal 1934. aastal avatud mälestussammast Rõngus.

---

6. Lugege ülesandes 4 nimetatud allikast Rõngus tänapäevase mälestussamba lugu. Mis raskustega kokku puututi ja kuidas need ületati?

---

7. Uurige oma kodukohale lähima Vabadussõja kangelaste mälestusmärgi saamislugu.

7.1. Märkige aeg ja skulptor: _____

7.2. Kuidas saadi toetust mälestusmärgi rajamiseks?

7.3. Kas ja millal püüdis nõukogude võim seda hävitada?

7.4. Kas hävitamine õnnestus või suudeti mälestusmärk peita? Kuidas? Kus?

7.5. Kas tänapäevaks on mälestusmärk taastatud või taasavatud? Millal? Kelle toetusel?

---

8. Miks on vaja Vabadussõjas võidelnute mälestust jäädvustada? Mida selleks tänapäeval tehakse? Tutvuge Vabadussõja Ajaloo Seltsi tegevusega aadressil http://vas.muuseum.ee/vr_kavalerid_pildid.html.

Kukulinna mõis – Kõrgema Kunstikooli Pallas suvekodu

Kukulinna mõis asub Saadjärve maalilisel kagukaldal. Tänapäevani säilinud omapärase arhitektuuriga puithäärber on ehitatud 19. sajandil: romantilises neogooti stiilis kahekordne ehitis, mida ilmestavad ehis-tornid ja kaitsetorne imiteerivad poolsambad on pärit sajandi algusest. Sajandi lõpul ehitati hoone järvepoolsesse otsa teravkaarakendega saal ning tagaküljele lahtine veranda; viimane on nüüdseks lammutatud.

Kukulinna mõis
Foto: Viivi Rohtla

1919. aastal mõis riigistati. Aastail 1921–1924 oli mõisas Kõrgema Kunstikooli Pallas suvekodu, kus kunstiõpilased tegid suvepraktikumi Voldemar Melliku, Aleksander Tassa (1922. aastal), Konrad Mäe (1923. aastal) ja Nikolai Triigi (1924. aastal) juhendamisel. Konrad Mägi (1878–1925) maalis elu eelviimasel suvel Kukulinnas seitse Saadjärve-teemalist tööd. Kukulinna tulid suvitama teisedki Tartu kunstnikud ja kirjanikud. Pärast kunstnik Erich Dörwaldi uppumist 1924. aasta suvel kaotas koht loomeinimeste seas senise atraktiivsuse.

Nõukogude ajal tegutses mõisas pioneerilaager ning ehitati mitu lisahoonet. Nüüdisajal on mõis eraomanduses.

EHA RATNIK, Kunstiühingu Pallas algusaastad. – Sirp, 06.11.1998: <http://www.sirp.ee/archive/1998/06.11.98/Kunst/kunst1-3.html>.
<http://www.turismiweb.ee/ee/company/Kukulinna-M%C3%B5is/7534/>.
<http://www.mois.ee/tartu/kukulinna.shtml>.
<http://www.riverland.ee/229>.

Kukulinnas valminud või sealt inspiratsiooni saanud Natalie Mei (1900–1975) maal „Neiud lugemas” (1923–1924)

Foto: <http://allee.ee/allee.php?lang=et&module=35&op=2&pid=3431>

1. Vaadake fotosid Kukulinna mõisast aadressil <http://www.mois.ee/tartu/kukulinna.shtml>. Leidke näiteid neogooti ja tuudorstiili kohta.

Neogooti stiili näited: _____

Tuudorstiili näited: _____

2. Leidke kunstiajaloo raamatutest ja eespool olevatelt internetiaadressidelt eesti kunstnike maale Saadjärvest ning selle ümbrusest.

Kunstnik	Maalid

3. Otsige internetist legende, kuidas Kukulinna mõis oma nime sai. Pange see töölehele kirja.

_____

_____

_____

_____

_____

_____

4. Otsige oma kodukohas asuva/asunud mõisa kohta andmeid teabekirjandusest või internetist.

Rajamise aeg: _____

Ehitusstiil: _____

Kas ja mis hooned on säilinud? _____

Kelle omanduses on mõis praegu? _____

Kärevere sild

Pikkusega sada kilomeetrit on Suur Emajõgi Eesti jõgede pingereas alles üheksandal kohal. Emajõe madalad, sageli üleujutatud lammid ning soised kaldad on teinud jõest läbi ajaloo arvestatava loodusliku takistuse Põhja- ja Lõuna-Eesti vahelisele liiklemisele Võrtsjärve ning Peipsi vahel. Ainus looduslikult sobiv jõe ületuskoht asubki praeguse Tartu linna kohal. Kui Tartu kõrvale jätta, viib tänapäeval üle Emajõe ainult üks raudtee- (Jänese) ja kolm maanteesilda (Rannu-Jõesuu, Kärevere ja Luunja). Kõik need on ehitatud alles 20. sajandil. Varem pääses hoburakendiga üle Emajõe üksnes parvedel. Pärast Teist maailmasõda käigus olnud Reku, Haaslava ja Kavastu parvest on nüüdseks kasutusel ainult Kavastu parv. Veel sada aastat tagasi sõideti Tartust Viljandisse ning Pärnusse enamasti Võrtsjärvest lõuna poolt Väikesel Emajöel asuva Pikasilla kaudu. Ka Tartu ja Tallinna vaheline peamine ühendustee oli kuni 1930. aastateni Piibe maantee, kus Emajõge ületada ei tulnud.

Kärevere parv ja ujuvsild 1937. aastal

Foto: <http://www.postimees.ee/58091/aastakumnete-jooksul-on-kareverel-olnud-mitu-silda/>

Esimene sild Käreveres valmis 1928. aastal ning on seotud ühe suurema tolleaegse skandaaliga. Paar päeva pärast valmimist, 14. detsembri hilisõhtul varises sild kokku. Kell 21.15 kuulis ehmunud parvemees jõe poolt suurt raginat ja mühinat ning tormas oma tarest välja. „Raske oli pimeduses esialgu midagi tähele panna. Varsti aga hakkas selguma parvemehe pimedusega harjunud silmale üllatav pilt: uue uhke silla kontuurid olid täielikult ümber muutunud,” kirjeldas toonane Postimees parvemehe elamusi pimedas talveöös. „Endisest pikast sillast oli suur osa täitsa kadunud, kuna üks osa ainult otsapidi veest väljas oli.”

Asja uurides tuvastati, et silla ehitust juhatanud insener Ado Johanson oli silla tugisammaste betoneerimiseks kasutanud liiga vähese tsemendisaldusega betooni ega teinud katsetki betoneerimise ajal raketisi veest tühjaks pumbata, mistõttu vesi uhtus tsemendi välja, jättes alles ainult killustiku.

Silla ehitajate üle algas järgmisel aastal kohtuprotsess. Süüpinki toodi ka Tartu maavalitsus täies koosseisus. Viimased mõisteti küll õigeks, insener Johanson ning ehituse järelevalve eest vastutanud maavalitsuse esindaja Johannes Lenzius pidid aga tagasi maksma silla ehitamise eest saadud töötasu ning tasuma sillarusude koristamise hinna.

Uus sild valmis Käreverre alles 1938. aastal. Seegi ei kestnud kaua: 1941. aasta suvel laskis taganev Punaarmee silla õhku. Üle kümmeaasta viis üle Emajõe ajutine puusild. 1956. aastal valminud järjekorras juba kolmas sild on püsinud tänapäevani, liiklus üle Emajõe kulgeb aga juba uuel, 1999. aastal valminud 99 meetri pikkusel sillal.

ALO LÕHMUS, Wabariigi lohakuse musternäidis: Kärevere sillavaring. – Postimees, 13.12.2008: <http://www.postimees.ee/58089/wabariigi-lohakuse-musternaidis-karevere-sillavaring>.
<http://www.postimees.ee/58091/aastakumnete-jooksul-on-kareverel-olnud-mitu-silda/>.

1. Tutvuge internetiaadressi kaudu (<http://et.wikipedia.org/wiki/Emaj%C3%B5gi>) tänapäevaste Emajõe ületamiseks ehitatud sildadega.

1.1. Mis on neist ainult jalakäijate, mis liiklusvahendite jaoks?

1.2. Mis asustuste/asulate vahel on tagatud ühendus üle Emajõe maanteesildade kaudu?

1.3. Kuidas pääses üle Emajõe enne maanteesildade ehitamist? Mil määral on need võimalused kasutatavad tänapäeval? Miks on jõe ületuskohad tekkinud just nendesse paikadesse? Põhjendage.

1.4. Ado Grenzstein on A. Piirikivi pseudonüümi all teinud Emajõe ületamisest sõnad eesti rahvaviisile.

*Uhti-uhti uhkesti,
Viisk läks Tartust Viljandi,
Kaasas põis ja õlekõrs,
Õlekõrs kui sääseõrs!
∴ Ei saa üle Emajõest,
Hüva nõu nüüd kallis tõest. ∴*

Mis kohal võisid viisk, põis ja õlekõrs Emajõge ületada? Põhjendage oma arvamust.

1.5. Miks on Emajõgi nii tähtis? Mis piirkondi Emajõgi ühendab? Vaadake vastamiseks ka Eesti kaarti.

---

2. Vastake küsimustele Kärevere silla kohta.

2.1. Mis on tähtsamad asjaolud Kärevere silla ajaloos?

2.2. Kas kohtuotsus sillavaringu süüdlaste üle oli teie arvates õiglane? Põhjendage.

2.3. Kas teate nimetada veel sarnaseid suurte objektide ehitamisega seotud probleeme oma kodukohas või mujal Eestis? Millest oli probleem tingitud? Kuidas asi lahendati? Kas sääraseid olukordi on võimalik vältida? Mil moel?

Pupastvere küla

Lähtest mitte kaugemale jääv Pupastvere on Eestis ainulaadne umbküla. Küla asub Pupastvere voore harjal, mida mööda kulgeb ainus talumajapidamistega ääristatud külatee. Kahel pool voort on sood ja umbe kasvanud järved. Voore harjal kulgev tee lõpeb küla lõpus soos. Rändajal tuleb teekonna jätkamiseks sama teed kuus kilomeetrit tagasi tulla. Seepärast nimetaski kunstnik ja skulptor Jaan Koort (1883–1935) oma sünnikohta Sandiväsitaja külaks. Koorti tuntumaid töid on „Metskits” (1929). Tema sünnikodu on tähistatud mälestustahvliga.

Pupastvere külast on sirgunud teisigi Eesti kultuuriloo suurkujusid. Romaani „Ümera jõel” autori Mait Metsanurga (1879–1957) sünnikoht on tähistatud mälestuskivi ja kooguga kaevuga. Kunagise Orge kooli vundamendil peatrepi kõrval on mälestuskivi bibliograaf Richard Antikule (1901–1998), kelle isa Jaan Antik oli kooli juhataja 19. sajandi lõpul – 20. sajandi esimestel kümnenditel.

Pupastveres asus Jaan Koorti ja Anton Starkopfi õpilase Herman Halliste (1900–1973) suvekodu, kus ta elas ja töötas 1930.–40. aastail. Alt-Pursti talu vanade kuuskede all sauna ees tegi kunstnik oma tööd, raiudes jäigast kivimürakast elavat ja väljendusrikast ning kordumatut inimest. Praegugi võib mitut kunstniku tööd näha tema kunagise suvekodu aias ning tubades.

Pupastvere külla jääb ka soomepoistele rajatud mälestuskivi. Soomepoisteks hüüti Teise maailmasõja ajal eestlastest koosneva Soome 200. jalaväerügemendi võitlejaid. Soomest Punaarmee vastu võitlema tulnud soomepoisid pidasid 1944. aasta hilissuvel Põhja-Tartumaal ägedaid lahinguid. 28. augustil võeti Pupastvere hoogsa rünnakuga punastelt tagasi. Mälestuskivi kõrval asub stend, kus on kirjas soomepoiste teekond ja lahingukohad.

Tartu valla kuukirja materjalid aastatest 1997–1998.
<http://www.eestigiid.ee/?CatID=293&ItemID=3644>.
<http://www.hot.ee/lvpforum/Ajalugu/ajalugu-44.html>.

Jaan Koorti sünnikodu
Foto: Viivi Rohtla

Herman Halliste suvekodu
Foto: Viivi Rohtla

Mait Metsanurga sünnikodu tähistav kivi
Foto: Viivi Rohtla

Mälestuskivi soomepoistele
Foto: Viivi Rohtla

1. Seletage umbküla mõistet.

---

2. Nimetage Jaan Koorti skulptuure.

---

3. Kus asub Jaan Koorti tuntuim skulptuur „Metskits”? Mis põhjusel ei saa 60 aastat väljas seisnud skulptuuri enam oma kohal hoida?

---

4. Kes olid Herman Halliste õpetajad?

---

5. Leidke Herman Halliste skulptuuritöid aadressilt <http://tmk.tartuvv.ee/?p=670><http://www.eestigiid.ee/?Person=nimi&PYear=0&start=60&ItemID=73>.

---

6. Mis sündmusi on kirjeldatud Mait Metsanurga raamatus „Ümera jõel”?

---

7. Kas ja kuidas toetas Eesti riik kultuuri aastail 1918–1940? Tooge konkreetseid näited. Vastamiseks kasutage Eesti ajaloo õpikut.

---

8. Otsige andmeid oma kodukoha kultuuritegelaste kohta aastaist 1918–1940. Kuidas on jäädvustatud nende mälestus?

---

9. Miks on Pupastveres mälestusmärk soomepoistele?

---

10. Kus on veel Tartumaal ja mujal Eestis mälestusmärke soomepoistele? Otsige teavet internetist.

---

11. Kuidas on Soome riik tähtsustanud soomepoiste osa Teises maailmasõjas?

Jalaka liin

Jalaka liiniks nimetati Teise maailmasõja ajal 1941. aasta suvel kindlustustööde ajal kaevatud tankitõrjekraavi Tartu-Valga maantee ääres. Nime sai kraav kaevetöid korraldanud tollase Tartu linna täitevkomitee esimehe Kristjan Jalaka järgi.

Tankitõrjekraavi asuti ehitama 1941. aasta juuli esimestel päevadel. Vähemalt kaks meetrit sügav kraav, mille linnapoolne serv

tuli kaevata järsk ja vastasperv kaldu, pidi tõkestama lõuna poolt tulevate Saksa tankide edasipääsu. Peale tankitõrjekraavi ehitati õhukaitsevarjendeid, kaevikuid ja kuulipildujapesi. Sovetivõimule kohaselt aeti inimesed mullatöödele sundkorras. Neid nabiti kinni lausa tänavalt ning saadeti linna taha kraavi kaevama. Töö kestis nii päeval kui ka öösel.

Et sakslaste pealetung kulges märksa kiiremini, kui punavõim oli arvanud, ei saadud kraavi täies kavandatud pikkuses valmis. Juba 10. juulil 1941. aastal taandus punavägi teisele poole Ema-jõe. Saksa okupatsioonivõimud kasutasid tankitõrjekraavi Tartu koonduslaagri surmamõistetud vangide hukkamiseks. Surmamõistetute seas oli nõukogude aktiviste, sõjavange, ent ka juute ja mustlasi. Mingit põhjalikku kohtulikku uurimist ei tehtud. Surmamõistmiseks piisas suvalisest kaebusest, mis oli sageli tingitud isiklikust vimmast. Nõukogude allikad nimetasid hukatute arvuks 12 000 inimest, hilisemad uuringud on kinnitanud kuni 4000 inimese mahalaskmist. Hukkamised Jalaka liinil kestsid 1942. aasta veebruarini.

Nõukogude võimu ajal rajati Jalaka liini kohale Tartu-Valga maantee äärde mälestusmärk.

Memoriaal Lemmatsis
Foto: Krista Tõnnov

http://et.wikipedia.org/wiki/Jalaka_liin.

http://tartu.postimees.ee/050804/tartu_postimees/uudised/140895.php.

<http://www.postimees.ee/luup/00/06/kultuur.shtm>.

1. Miks rajati tankitõrjekraav Lemmatsisse? Leidke selle kohta materjali teabetekstist ja viidatud allikatest.

---

2. Kes kaevasid põhiliselt kraave? Miks ei jätkunud mehi rasket füüsilist tööd tegema?

---

3. Kas võib väita, et Lemmatsi tankitõrjekraavis hukatud olid sõja ohvrid? Põhjendage oma arvamust.

---

4. Uurige ise edasi.

4.1. Otsige peale Jalaka liini / Tartu tankitõrjekraavi materjale Teise maailmasõja aegsete kuritegude kohta oma kodukohas ning mujal Eestis. Kirjutage valla ja küla nimi, kus see asub. Kirjeldage mälestusmärki lühidalt.

Kodukohas: _____

Eestis: _____

4.2. Kus asub teie koolile kõige lähem Teises maailmasõjas hukkunute mälestuseks rajatud mälestusmärk? Kelle mälestusele on see pühendatud?

4.3. Seletage holokausti mõistet. Mis kuupäeval mälestatakse holokausti ohvreid?

Mehikoorma sillapea

1944. aasta jaanuaris alanud Punaarmee pealetungiga jõudis rinne taas Eesti lähistele. Peipsi läänerannikut kaitsesid peamiselt eestlastest koosnevad piirikaitserügemendid ning omakaitseüksused. Et takistada Punaarmee pealetungi üle Peipsi kõige kitsama koha, paigutati Mehikoormal kalda lähedale traattõkkeid ning õhiti jääd. Veebruari alguses õnnestus punaväelastel luua sillapea Narva jõe läänekaldal. Samal ajal alustati pealetungi lõuna pool. Punaarmee vallutas Piirissaare, tungis üle jäätnud Lämmijärve Peipsi läänekaldale ja moodustas Piirissaare vastas Meerapalu juures sillapea.

Mehikoorma kaitsesele saadeti Eesti diviisi pataljon Harald Riipalu juhtimisel. Pataljon asus viivitamata loodud sillapead kõrvaldama. Vägesid täiendanud punastel õnnestus maandada uus dessant Mehikoormast ainult mõni kilomeeter põhja poole jääva Jõepera küla lähedal. 15. veebruaril toetas eestlaste vasturünnakut Saksa lennuvägi, tulistades pardarelvadest järvejääl liikuvaid punaväe ahelikke. Vastane tõrjuti Peipsi läänekaldalt tagasi, eestlaste kätte langes suurel hulgal Punaarmee relvastust ja sõjatehnikat. 17. veebruaril võeti tagasi ka Piirissaar.

Pool aastat hiljem, 16. augustil ületas Punaarmee taas Lämmijärve juures Peipsi ning maabus Saksa üksuste selja taga. Suures ülekaalus olevatel ründajatel õnnestus eestlastest piirikaitserügemendi vastupanu ületades sillapead laiendada ning ühineda lõunast pealetungivate vägedega. Rasketes lahingutes suutsid piirikaitserügemendid piiramisrõngast välja murda ning asuda kaitsesele Emajõe põhjakaldale. Kuuks ajaks jäi rinne püsima piki Emajõge. Mehikoorma kaudu toodi Eestisse üha uusi punaväeüksusi, teiste hulgas Eesti korpuse võitlejad, kes astusid lahingusse septembri keskpaigas Emajõel.

2006. aastal avati Mehikoormas ausammas Eesti iseseisvuse taastamise eest võidelnud meestele.

Eesti ajalugu, 6. kd. Peatoimetaja SULEV VAHTRE. Tartu, 2005, lk 214, 220–221.

MART LAAR, Emajõgi 1944: II maailmasõja lahingud Lõuna-Eestis. Tallinn, 2006, lk 20, 62–63.

<http://et.wikipedia.org/wiki/Mehikoorma>.

http://et.wikipedia.org/wiki/Meerapalu_lahing.

Mehikoormas 26. augustil 2006 avatud ausammas Tartumaal Teises maailmasõjas Eesti riikliku iseseisvuse taastamise eest võidelnutele (autor Kuno Raude)
Foto: Heidi Tooming

Mälestusmärgi avamine
Foto: http://kultuur.elu.ee/ke485_ausammas.htm

1. Lugege peale teabeteksti artiklit „Ausammas Eesti piiride kaitsjatele” (http://kultuur.elu.ee/ke485_ausammas.htm) ja vastake küsimustele.

1.1. Mis ajavahemikus toimusid mälestusmärki pälvinud sündmused?

1.2. Kus olid Eestis lisaks Mehikoormale samal ajal veel suured lahingud? Otsige vajaduse korral lisainfot.

1.3. Miks kujunesid lahingud Eesti idapiiril niivõrd ohvriterohkeks ja pikaks?

1.4. Millal ja kellele mälestusmärk rajati?

1.5. Mis sümbolikat kannab mälestusmärk?

1.6. Miks kulus samba ideest püstitamiseni kaks aastat? Mis probleemid kaasnesid mälestusmärgi rajamisega?

---

2. Mis mälestusmärgid meenutavad teie kodukohas Teise maailmasõja sündmusi? Kellele ja millal on need rajatud?

Mälestusmärk: _____

Kellele: _____

Rajamise aeg: _____

3. Kuidas oleks teie arvates kõige õigem minevikusündmusi meeles hoida?

Tamsa tankilahing

24. augusti 1944. aasta Tamsa lahingut on nimeetatud ka Eesti Kurski kaareks. Elva lähistel toimunud tankirünnak oli tõenäoliselt Eesti ajaloo suurim.

Punaarmee katse Sinimägede juures läbi murda ei õnnestunud ning Nõukogude väejuhatus andis käsu pealetung lõpetada. Selle asemel üritati Eestisse tungida lõuna poolt ning armeegrupp Narva kotti võtta. 10. augustil alanud

pealetung kulges Punaarmeele edukalt. 23. augustil õnnestus Nõukogude soomusüksustel löögiga Tartust lääne pool hõivata Kärevere sild ja luua sillapea Emajõe põhjakaldal. Punaväe tagasitõrjumiseks koondati kiiresti Elva lähedale krahv Hyazinth von Strachwitzi soomusüksus. Legendaarne tankikrahv, kelle soomukid olid esimesena Stalingradi juures Volgani jõudnud, sattus öösel enne rünnakut raskesse autoõnnetusse, pääsedes vaevu eluga. Tema auto kihutas Sangaste kandis teelt välja. 24. augusti hommikul alustasid sakslased ikkagi vasturünnakut. Piki Elva-Pangodi teed liikusid kilomeetritelaiuse soomusvallina tankid, iseliikuvad suurtükid ja soomustransportöörid. Tankiväge toetama pidanud Saksa õhujõud saadeti teisele lahingutandrile. Venelaste esimestest positsioonidest murdi küll läbi, kuid Kerikmäel õnnestus punaväelastel suurtükkide ning tankitõrjerelvade toel sakslased peatada. Mõlemad pooled kandsid suuri kaotusi. Mürsukillust sai surmavalt haavata Punaarmee diviisikomandör Pavel Potapov.

Sakslaste vasturünnaku nurjumine otsustas Tartu saatuse. 25. augustil hõivas punavägi Tartu tänavalahingutega.

Potapovi vaatluspunkti asukohta hakati nõukogude ajal Elva koduloomuuseumi ettepanekul nime-
tama Kindralimäeks ning Elva noorpaaridel oli komme viia abiellumise puhul sinna lilli.

Tankid teel lahingusse

Foto: <http://www.eestileegion.com/?relva-ss/relva-ss-liidrid/krahv-hyazinth-strachwitz-von-gross-zauche-ja-camminetz-ehk-hyazinth-von-strachwitz.html>

Tankilahingu ja kindralmajor Potapovi mälestus-
märk Tamsa Kindralimäel

Foto: Krista Tõnnov

Eesti ajalugu, 6. kd. Peatoimetaja SULEV VAHTRE. Tartu, 2005, lk 221.

MART LAAR, Emajõgi 1944: II maailmasõja lahingud Lõuna-Eestis. Tallinn, 2006, lk 94–96.

<http://www.virumaa.ee/2004/08/ve-tamsa-tankilahing/>.

<http://www.ekspress.ee/news/paevauudised/elu/eesti-suurim-tankilahing.d?id=27692533>.

1. Kuidas oli Tamsa tankilahing seotud Tartuga?

---

2. Mis asjaoludest võisid lahingu tulemused tingitud olla?

---

3. Nõukogude ajal rajati mälestusmärke mitte Teises maailmasõjas, vaid Suures Isamaasõjas langenuile. Arutlege järgnevate küsimuste üle ning põhjendage oma seisukohti.

3.1. Milles seisneb erinevus? Kuidas tuleks nendesse mälestusmärkidesse tänapäeval suhtuda?

Seletus: _____

Põhjendus: _____

3.2. Kas võib öelda, et need mälestusmärgid on tegelikult Teises maailmasõjas langenute mälestuseks?

3.3. Kas inimesed, kes võitlesid kaugel kodust, ühe pere mehed sageli eri pooltel, olid sõja ohvrid? Põhjendage oma arvamust.

---

4. Miks nimetatakse Teises maailmasõjas hukkunute mälestuseks püstitatud mälestusmärke sageli ühishaudade tähisteks?

---

5. Leidke kultuurimälestiste riiklikust registrist (http://register.muinas.ee/?menuID=monument&page=4&_nocache=1357592105) Teise maailmasõja ühishaudad Tartumaal. Loetlege paiku, kus need asuvad. Mida saab loetelu alusel väita lahingutegevuse piirkondade kohta?

Lahingupaigad: _____

Järeldus: _____

Kavastu lahing

1944. aasta augustikuu lõpuks kulges rindejoon Tartu all piki Emajõe. 14. septembril alustas Punaarmee pealetungi Väikesel Emajõel, et tungida mereni ja võtta Eestis asuvad Saksa väeüksused kotti. 16. septembril langes Saksa ülemjuhatus otsuse Eestist lahkuda ning alustada operatsiooni „Aster”, mis nägi ette organiseeritud korras taganemise. Taandumist kavatseti katta eestlastest koosnevate üksustega. Emajõe põhjakaldale jäeti Tartu kaitseks kaks piirikaitserügementi.

Piirikaitserügemendi võitlejad lahingus
Foto: <http://www.hot.ee/lvpfoorum/Ajalugu/ajalugu-44.html>

17. septembri varahommikul algas Punaarmee pealetung kogu Emajõe joonel. Kavastu kohal seisis vastamisi Punaarmee Eesti korpuse ning 1. piirikaitserügemendi võitlejad. Eesti korpusele oli see esimene tõsisem lahing Eesti pinnal. Punaarmee rünnak algas tund ja 15 minutit kestnud kahurväe võimsa tulelöögi, mis muutis rügemendi kaitsepositsioonid peagu olematuks. Täielikult hävisid ka Kavastu mõisa hooned. Kahuritule vaibudes alustasid punaväelased kummipaatelid jõe ületamist. Mitmes löigus murdi kaitsest läbi. Suurimat edu saavutas Eesti korpus, kes tungis edasi ligi 30 kilomeetrit. Side Emajõel kaitseks olnud üksuste vahel katkes. Kavastust lääne pool suurtükiväe puutumata positsioonidele jäänud Alfons Rebase võitlusrühm sattus kotti, kuid murdis lahinguid pidades siiski Punaarmee hõivatud alalt välja. Hommikul Emajõe ääres kaitseks olnud 1. piirikaitserügemendi enam kui kahe tuhandest võitlejast jõudis taandudes õhtuks Alatskivile ainult 170 meest. Enamik ellujäänud meestest läks laiali ning paljudest said metsavennad.

Lahingut, kus eestlased sõdisid vastamisi, meenutas nõukogude ajal võidukas tank-monument, mis nüüdseks on asendatud mälestuskiviga.

Eesti ajalugu, 6. kd. Peatoimetaja SULEV VAHTRE. Tartu, 2005, lk 223.

MART LAAR, Emajõgi 1944: II maailmasõja lahingud Lõuna-Eestis. Tallinn, 2006, lk 100, 232–233.

<http://www.hot.ee/lvpfoorum/Ajalugu/ajalugu-44.html>

<http://www.eestileegion.com/?eesti-leegion/ueksused/piirikaitseruegemendid/1-piirikaitseruegement-estnische-ss-grenzschutz-regiment-nr-1.html>

1. Mis põhjustel kujunesid lahingud Emajõe joonel väga ohvriterohkeks?

---

2. Selgitage, miks sattusid eesti mehed sõjas eri pooltele.

---

3. Mis valikute ees sõdurid seisis? Tooge elust või kirjalikest allikatest näiteid, kuidas mõjutas üksikinimese käitumine kriitilises olukorras teiste elu või sündmuste kulgu. (Vt nt MART LAAR, Emajõgi 1944: II maailmasõja lahingud Lõuna-Eestis. Tallinn, 2006, lk 63, 229–230, 241–242.)

---

4. Mil moel on Kavastu-Kastre lahingutes hukkunute mälestust jäädvustatud?

---

5. Perestroika ajal avaldas keegi oma meelsust, värvides Mäksa monumenditanki lillaliseks. Mis on tankist praeguseks saanud? Mis on teada selle tanki varasemast minevikust? Vastused leiata Margus Kruudi artikli „Eesti tankivägi” lõigust „Vissi küla muuseumi tank” (<http://www.tehnikamaailm.ee/est/other/2009/11/?headerID=1724>).

---

6. Leidke oma kodukohale lähim mälestusmärk Teises maailmasõjas hukkunule. Kirjeldage selle olukorda ning võimaluse korral selgitage välja, kes selle eest hoolitseb või sinna lilli paneb.

---

7. Küsige oma vanavanematelt või eakamatelt sugulastelt, kas keegi teie sugulastest osales Teises maailmasõjas ja milline oli tema saatus. Jagage kogutud mälestusi klassikaaslastega.

Rajoonikeskus Kallaste

Kallaste on Tartumaale jääva Peipsi ranniku suurim asula. Oma nime (vene keeles *Красные Горы*) sai koht kaldaäärsete liivakivipaljandite tõttu, mille kõrgus järvepinnast ulatub kümmekonna meetrini. Vene kaluriasustuse löid Kallastele 18. sajandil siia asunud vanausulised. Linna vanim osa – Võidu tänava lõunapoolne ots – sarnaneb veel tänapäevalgi piki järvekallast alla orgu ja sealt üles vonkleva külatänavaga, mida ääristavad teistelegi Peipsi-äärsetele vene küladele omase arhitektuuriga majad. Öued, kus tooni annavad sibula- ja kurgipõllud, on piiratud plankaia ning kõrgete väravatega. Linna selles otsas asub vanausuliste puukirik (ehitatud aastal 1804) ja kalmistu.

1921. aastal sai Kallaste alevi- ning 1938. aastal linnaõiguse. Teise maailmasõja lahingutandrid jäid Kallastest kaugemale ja linn pääses suurematest sõjapurustustest.

1950. aastal sai Kallastest rajoonikeskus. Kallaste rajooni alla liideti Alatskivi, Vara, Kavastu ja Pala vald, lisaks tänapäeva Tartumaa idaosale ka nüüdse Jõgevamaa kagunurk. Kuni 1959. aastani, mil Kallaste rajoon kaotati, jõuti välja ehitada linna keskväljak, mis avanes otse Peipsi järvele, ning selle äärde tollases stalinistlikus neoklassitsistlikus stiilis haldushooned. Uue nõukoguliku linna keskmeks sai Oja tänav, kuhu kerkis terve hulk ühetaolisi tüüpprojekti põhjal ehitatud kortermaju ning tänava lõppu samuti tüüpprojekti järgi ehitatud linnasaun. Keskväljaku Peipsi-poolisel serval seisab tänapäevani üks kummalisemaid Teises maailmasõjas langenud punaarmeele rajatud mälestussambaid: pjedestaalile tõstetud mehe alakeha linnapoolne esikülg on sündsalt kaetud, seevastu üle järve Venemaa poole pööratud pool on jäänud katmata.

Praeguse Kallaste igatalvine suursündmus on Peipsil liikumiseks mõeldud omavalmistatud sõidukite – hiigelsuurte rehvidega karakatitsate – võistlus. Augustikuu lõpus oodatakse aga külalisi Eesti suurimale sibulalaadale.

2011. aasta rahvaloenduse andmeil elas Kallastel 850 elanikku, kelles 15% olid eestlased.

http://www.kallaste.ee/index.php?option=com_content&view=article&id=66:ajalugu&catid=35:ajalugu&Itemid=88.
<https://www.siseministeerium.ee/public/Kallaste.pdf>.

Tänav Kallastel
Foto: Mati Laur

1950. aastatel ehitatud haldushoone Kallastel
Foto: Mati Laur

1. Nõukogude võimu ajal toimusid Eesti NSVs korduvad administratiivsed ümberkorraldused. Leidke gümnaasiumi Eesti ajaloo õpikust või teistest allikatest, millal nimetati maakonnad rajoonideks. Mis nimetuse said endised vallad?

Aeg, mil tekkisid rajoonid: _____

Rajoon koosnes järgmistest haldusüksustest: _____

1950. aastail oli minu kodukoda rajooni nimi _____

Minu kodukoha väiksem haldusüksus oli _____

2. Miks kujunes Kallastel ja teiseski Peipsi-äärsetes piirkondades rohkearvuliseks venekeelne elanikkond? Vastata võite internetiallikate põhjal, kasutades otsisõnu *Peipsiäärne ala, Kallaste linn* vms. Vastus kirjutage vabas vormis.

_____

_____

3. Mis faktid viitavad Kallaste linna kirjelduses vene ja nõukogulikule kultuurile?

1) _____

2) _____

4. Mida võite järeldada, analüüsidest alljärgnevat tabelit?

	2009. a	2010. a	2011. a	2012. a	2013. a
Rahvaarv, 1. jaanuar	976	948	935	924	814
Elussünnid	3	7	8	7	...
Surmad	17	16	18	16	...
Sisseränne	11	23	25	35	...
Väljaränne	25	27	27	64	...
Registreeritud töötud	47	48	38	24	...
Palgatöötaja kuu keskmine brutotulu, eurot	531,74	510,58	509,55	...	...
Brutotulu saajad keskmiselt kuus	291	264	277	...	...
Koolid	1	1	1	1	...
Õpilased	102	109	109	101	

Rahvaarv: _____

Sisseränne: _____

Väljaränne: _____

Brutopalk: _____

Õpilaste arv: _____

Mis asjaolud võivad olla muutuste põhjuseks teie arvates?

_____

Avangardi kolhoos

Avangardi kolhoosi kontori- ja klubihoone 2013. a
Foto: Viivi Rohtla

Saadjärve-äärses Põltsamaa külas asus nõukogude ajal tollase Tartu rajooni ühe tuntuma, Avangardi kolhoosi keskus. 35 aastat oli kolhoosi esimees Edgar-Rudolf Beek. Teraviljakasvatuse ning tõusigade ja -veiste aretuse kõrval (kolhoosil oli tuhat lüpsilehma ning rohkem kui nelja tuhande pealine seakari) paistis kolhoos silma kanakasvatusega. Kolhoosi kanalad, kus kogu töö oli automatiseeritud, tootsid aastas üle 12 miljoni muna. Pragunenud munad kasutati ära kolhoosi oma kondiitritsehhis.

Avangardi kolhoosi eestvõttel said alguse kuue majandi vahelised Emajõe mängud, samuti Saadjärve regatt. Omapärane oli kolhoosi koostöö Vanemuise teatriga. Näitlejad käisid šefluskorras abiks kolhoositöödel, kolhoos andis omakorda välja oma näitlejapreemiat.

Jõuka majandi töötajad ehtasid endale tolle aja kohta uhkeid eramuid, milleks kolhoos andis laenu. Omalaadse arhitektuurilahenduse poolest paistab silma kolhoosi keskuse- ja klubihoone, mis on praegu eravalduses. Saadjärve kaldal kolhoosi kunagise Soome sauna ja hilisema spordihoone asupaigas on nüüd atraktiivne Jääaja Keskus.

Helifail: <http://arhiiv.err.ee/vaata/tere-hommikust-maarahvas-tere-hommikust-pollumehed-avangardi-kolhoosi-35-aastat> (1984).

<http://www.tartupostimees.ee/421556/pere-elab-kolhoosi-keskusehoones/>.

<http://www.hot.ee/zolki/Tabivere.html>.

1. Miks asuti Eesti NSV ajal moodustama kolhoose ja sovhoose?

---

2. Mida tähendab kolhoosi nimi Avangard?

---

3. Hinnake teabeteksti kirjelduse põhjal, kas Avangardi kolhoos oli jõukas. Põhjendage.

---

4. Uurige ise edasi.

4.1. Millised jõukad kolhoosid või sovhoosid olid teie kodukohas? Milliseid tunti terves Eestis?

Kodukohas: _____

Eestis: _____

4.2. Mis võis olla põhjus, et osa ühismajandeid olid jõukad, kuid teised virelesid?

4.3. Küsitlege oma vanavanemad või sugulasi, kas nad on töötanud kolhoosis või sovhoosis. Kui jah, mis tööd nad tegid ja kas nad olid / ei olnud eluga tookord rahul? Paluge neil oma seisukohti selgitada ja põhjendada.

4.4. Miks ühismajandid pärast omariikluse taastamist Eestis lagunesid? Põhjusi võib olla mitu.

4.5. Mis on saanud endistest jõukatest majanditest tänapäeval? Tooge näiteid.

Tõravere teaduslinnak

Tõravere observatoorium

Foto: http://www.astronoomia.ee/wordpress/wp-content/uploads/2011/01/tartu_observatoorium_linnulennult.jpg

Tõravere valiti uue observatooriumi asukohaks juba 1950. aastate keskpaigas, tollal kandis see paik veel Tuulemäe nime. Uus tähetorn ei tohtinud olla Tartust liiga kaugel, kuid pidi samaaegu jääma parajalt eemale, et linnatuled ei häiriks öiseid taevavaatlusi. Ehitustööd alustati 1958. aastal ning uus observatoorium avati pidulikult 1964. aastal.

Peahoone kõrvale kerkis Tõraverre 1960. aastate lõpuks terve teaduslinnak, mis oli ainulaadne tollases Eestis. Peale teleskoobitornade ja aktinomeetriaajaama (praegu meteoroloogijaam) ehitati mitu korruselamut. Teadlaste käsutuses olid kinosaal, söökla, postkontor, kauplus, saun ja lasteaed. Kujunevat teaduslinnakut tutvustati kohe ka kinolinal: 1965. aastal jõudis ekraanile Veljo Käsperi lavastajadebüüdina Tallinnfilmis vändatud astronoomide tegemistest pajatav „Supernoova”.

Dekoratiivse tähetornikupliga peahoone sisekujunduses väärib tähelepanu kunstnik Lagle Iisraeli valmistatud tuhandetest merekividest laotud taevakaart. 1975. aastal alustati Tõraveres vaatlusi observatooriumi suurima, poolteise meetrise läbimõõduga peegelteleskoobiga.

1991. aastal sai Tõraverest Tallinna Keemilise ja Bioloogilise Füüsika Instituudi kõrval esimesi Internetiga ühendatud paiku Eestis. Tõraveres on ka 7. mail 2013. aastal orbiidile lennutatud Eesti esimese maatehiskaaslase ESTCube-1 juhtimiskeskus.

ftp://195.80.111.130/pub/HTTP/XX_saj._arhitektuur/maakondlikud%20ylevaated/tartumaa/Tartumaa.pdf
<http://www.aai.ee/?page=ajalugu>.

Otsige vastamiseks lisamaterjali teabekirjandusest ja internetist.

1. Mis teadusharudes on Tõravere observatoorium etendanud olulist rolli Eesti teaduse arengus?

---

2. Tooge näiteid observatooriumi saavutuste kohta eri teadusharudes maailma tasemel.

---

3. Leidke internetist, kasutades vastavat otsisõna, ning teistest allikatest tuntud teadlaste nimed, kes on Tõraveres töötanud. Kirjutage üles nende panus teadusesse.

Teadlase nimi	Eriala	Panus Eesti/maailma teadusesse

4. Kes oli Friedrich Georg Wilhelm Struwe ning miks anti Tõravere observatooriumile just Struwe nimi? Kuidas oli teadlane seotud Tartu ja Eestiga?

---

5. Vaadake kodulehte <http://www.estcube.eu/> ja selgitage, mis infot Eesti esimene maatehis-kaaslane on andnud. Kodulehelt saate lugeda ka tudengisatelliidi projektist ning ettevõtmise algusest.

AS Grüne Fee Eesti

AS Grüne Fee Eesti asutati Eesti-Soome ühisfirmamana 1993. aastal endise Luunja sovhoosi Anne aiandi baasil. Ettevõtte asub Väike-Lohkva külas otse Tartu linna külje all. Põhiliselt kasvatatakse katmikaladel kurki, salatit ja maitserohelist. Siin on saanud tööd umbes 100 inimest. Esimesena Baltikumis võttis Grüne Fee kasutusele uudse tehnoloogia, mis võimaldab tänu lisavalgusele toota köögivilja aasta ringi. Taimekahjurite vastu kasutatakse biotõrjet, kus taimekahjuri hävitab kemikaali asemel röövputukas. Seega välistatakse toodete saastamine keemiliste tõrjevahenditega, et toodang oleks kvaliteetne.

Rohelise ja punase basiiliku taimed kasvuhoones. Foto: http://www.grynefee.ee/pildigalerii/action/show_images/album_id/24/

Grüne Fee salateid ja maitserohelist müüakse niiskust sisaldavates topsides, mis tagab toodangu pikaajalise säilivuse ning kasutusaja. Kurgid kiletatakse samal eesmärgil, see on tähtis ka toidu hügieeni seisukohalt. Aastatega on ettevõtte saavutanud tiitlid „Eesti parim puu- ja köögiviljatoode” ning „Eesti parim toiduaine”. Eesti kõrval turustatakse AS Grüne Fee toodangut Soomes, Lätis ja Leedus.

2012. aastal valiti Grüne Fee juht Raivo Külasepp aasta põllumeheks.

<http://www.grynefee.ee/>.

<http://www.tartupostimees.ee/695012/grune-fee-katsetab- uut-tuupi-kasvuhoonet/>.

AS Grüne Fee logo

Foto: <http://www.grynefee.ee/pildigalerii/>

1. Mis põllumajandusettevõttest kasvas välja praegune Grüne Fee?

---

2. Mida kasvatatakse Grüne Fees?

---

3. Grüne Feest on kujunenud suurettevõtte, kellel on kaubanduspartnerid ka välismaal. Kuidas on teie arvates võimalik nii lühikese ajaga saavutada häid tulemusi?

---

4. Mida tähendab Grüne Fee?

---

5. 2012. aastal valiti aasta põllumeheks Grüne Fee juht Raivo Külasepp. Mille eest talle teie arvates see nimetus anti?

---

6. Üks Tartumaa suurettevõtteid on Juhani puukool. Neilgi on kaubanduspartnerid välismaal. Tutvuge ettevõtte tegevusega kodulehe vahendusel <http://www.forestplant.com/>. Kuidas ja millal sai ettevõtte alguse?

6.1. Mida ettevõttes tehakse?

6.2. Mille alusel saab väita, et ettevõtte on edukas?

6.3. Kuidas on võimalik nii lühikese ajaga saavutada häid tulemusi?

6.4. Kelle maadele rajab mitu põllumajandusega tegelevat ettevõtet oma põllud, katselapid, loomakasvatushooned ja muud tootmishooned?

---

7. Eestis on aegu tegeldud põllumajandusega. Kas need, kes jätkasid traditsiooni ka omariikluse taastanud Eestis, tegid teie arvates õigesti? Põhjendage oma arvamust.

Tartu lennuväli

Lennuväli rajati Ülenurme talu põllule 1946. aastal esialgu meditsiinilendude teenindamiseks. Reisijateveo kaugeim sihtpunkt oli esimestel sõjajärgsetel aastakümnetel Kärddla. Hiiu- maale jõudmiseks tuli teha vahemaandumised Viljandis, Pärnus ja Kuressaares. Vene ühemootorilisi propellerlennukeid kutsuti nende välimuse järgi nii moosiriuliteks kui ka metsavahtideks nende vähese lennukõrguse tõttu.

1976. aastal ehitati kunstliku kattega lennurada, mis võimaldas maanduda ja õhku tõusta suurematelgi lennukitel. Tartust sai nüüd lennata Moskvasse ja Simferopolisse Krimmis. Lennuvälja viimane põhjalikum ümberehitus lõppes 2008. aastal, mil valmis 1799 meetri pikkune ja 31 meetri laiune lennurada, järgmisel aastal avati ajakohane reisiterminal.

Viimasel aastakümnel on lennuliiklus Tartus kulgenud vahelduva eduga. Avatud on uusi liine, samavõrra on neid mõne aja pärast suletud. Tartust väljuvate ja Tartusse saabuvate rahvusvaheliste lendude sihtpunktid on olnud Stockholm, Tampere, Helsingi ning Riia. Reisijate arvult – ligi 20 000 reisijat aastas – on Tartu Eesti regionaallennujaamadest suurim.

Tartu lennuväli on 1993. aastal asutatud Eesti Lennuakadeemia õppekoht. Enamik praeguseid Eesti lendureid on oma esimesed tõusud ja maandumised teinud Ülenurmel.

<http://www.lennuakadeemia.ee/uudised/tartu-lennujaam-65>.

<http://www.tartu-airport.ee/aboutcompany/huvitavaidfaktetartulennujaamast>.

Tartu lennuväli
Foto: Jassu Hertsmann

1. Mis on tähtsamad daatumid Tartu lennuvälja ajaloos? Mis on nendest teie arvates kõige tähtsam?

---

2. Tartu Lennujaam on õhuvärv Lõuna-Eestis. Mis on selle tähtsus teie arvates

Tartule? _____

Eestile? _____

3. Leidke lennuplaanist sihtpunkte, kuhu saab Tartust otselennuga lennata, ja täitke tabel (<http://www.tartu-airport.ee/flightplan/departures>).

Sihtpunkt		
Reisi kestus		
Reisi maksumus		

4. Kas lendaksite aja säästmise mõttes Lõuna-Eestist Tallinnasse? Põhjendage.

---

5. Vastake artikli alusel küsimustele (<http://www.tartupostimees.ee/199030/tartu-lennujaama-uus-ja-uhke-reisiterminal-sai-valmis/>).

5.1. Mis linnadega plaaniti lennuühendust pidama hakata?

5.2. Kui palju reisijaid peaks omanike sõnul Tartu lennujaama kasutama, et see majanduslikult ära tasuks?

5.3. Miks jäävad mõnikord lennud ära?

5.4. Võrrelge Tartu lennujaama reisiterminali avamise aegseid tulevikuplaane reaalse olukorraga (statistika lennujaama kodulehel). Kuivõrd on need vastavuses? Mida tuleks arendada?

---

6. Kus ja millal startis esimene lennuk Eestis? Maailmas?

Kalevipoja kivid

Friedrich Robert Faehlmann käis eepose tarvis ainekogumas Põhja-Tartumaal. Kalevipojalugusid on Alatskivi-kandi kõrval eriti rohkesti teada Tartu valla loodusobjektide kohta.

Kõige rohkem tegeles Kalevipoeg kividega. Ta ei heitnud ainult liisku, löönud lutsu ega visanud hunti, nagu Kreutzwaldi eeposes „Kalevipoeg”. Ligemale pooled meile tuntud Kalevipoja-muistendeist kõnelevad Kalevipojast kiviviskajana. Ta võistles kiviviskamises Vanapaganaga, vahel võitles kividega ka Vanapaganaga vastu.

Lingukividest või viskekividest on kõige populaarsemad Saadjärve-äärsed Kalevipoja kivid. Saadjärve lõunaotsas on kolm kivi, millest kõige tuntum ja ülesleitavam asetseb Saadjärve kaldal lastekodu pargi kohal. Seda on nimetatud Kalevipoja lingukiviks. Teine samanimeline on järve vastaskaldal Põltsamaa külas endise Kraksi talu maal. Poolteist kilomeetrit esimesest kivist eemal põllul leidub veel üks kivi, mida on peetud Kalevipoja viskekiviks. Neljas Kalevipoja kivi, mis oli samuti olnud Põltsamaa külas, aga Andruse talu maal, on 1860. aastail ära lõhutud ning kasutatud veskikivide, väravapostide ja hauristide valmistamiseks. Veel nüüdki on näha Andruse talu väravas sellest kivist tehtud poste, kivi põhi maa sees on alles. On ka viies kivi – suur rahn järves allpool veepinda, mis olevat esimese venna kivi. Kaldaäärseid kive nimetatakse rahvasuus enamasti keskmise venna viskekivideks. „Kalevipojas” kirjeldab Kreutzwald Kalevi poegade liisuheitmist nii:

*Esimese venna kivi
Magas laente vaiba varjus,
Suigus järve sügavuses;
Saand ei silma seda näha,
Ega käsi katsumale.
Teise venna võidukivi
Leiti ligi kalda ääre
Vee ja kuiva vahedale,
Pool veel paistis lagedale,
Pool jäi peitu laenettesse.*

*Kolmandama venne kivi,
Võiduviskamise märki,
Leiti üksi kuival kaldal,
Leiti murul magamaies,
Tüki maada teistest kaugel.
Senna kivi oli sattunud
Taeva tahtmist tähendama:
Kesse neist kolmest vendadest
Kuningaks saab kutsuma.
(VIII lugu, 472–490).*

ERA II 239, 574 (2) < Äksi, Vesneri v, Kobratu k. < Elistvere v. - I. Bergmann < Jakob Bergmann, 85 a. (1939).

HELVE ANTON, Saadjärv. Tallinn, 1982, lk 4.

<http://www.miksike.ee/docs/lisa/5klass/4kalevip/kivid.htm>.

http://pollikyla.planet.ee/index.php?option=com_content&view=article&id=138:kalevikivid&catid=36:loodjutud&Itemid=61.

Legende Tartumaast ja Tartumaalt

MATTHIAS JOHAN EISEN, Tartumaa muinasjutud. Tartu, 2003.

Tartumaa saja-aastaste jutud. Kogunud HELLA KEEM. Tallinn, 1995.

Looduslikud pühapaigad. Koostanud HEIKI VALK, AHTO KAASIK. Tartu, 2007.

Lääniste küla legendid Võnnu valla kodulehel <http://www.hot.ee/laaniste1/>.

Põlli küla lood ja jutud küla kodulehel http://pollikyla.planet.ee/index.php?option=com_content&view=category&id=36&Itemid=61.

1. Lugege tsitaati Kalevipojast ja jälgige, millise venna kivi kuhu langes. Kuidas on see kooskõlas rahvajuttudega?

---

2. Meenutage eepose sünnilugu. Kes, millal ja miks selle koostasid? Kuidas inimesed selle vastu võtsid?

---

3. Miks on teatud piirkonnad Eesti alal kaetud suurte kivirahnudega? Kuidas on need sinna sattunud?

---

4. Leidke teabeteksti allikatest veel Kalevipojaga seotud legende. Kuidas on Kalevipojaga seotud Vooremaa?

---

5. Kandke tabelisse Kalevipoja kivid ja muud temaga seotud objektid oma kodukohast või Tartumaalt. Kasutada võib nii internetiallikaid kui ka teisi kirjalikke allikaid. Võite koguda ka kohalikelt inimestelt lugusid Kalevipojaga seotud muististe kohta. Objektide kohad võite kanda töövihiku tagakaanel olevale Tartumaa kaardile tärniga või ristiga, kasutades tabelis olevat infot. Tabelit võib ka jätkata.

Objekti nimetus (kivi, säng vms)	Kohanimi	Objekti lühikirjeldus (väljanägemine, nähtavus, korrasolek vms)	Kust / kelle käest on info saadud

http://www.google.ee/imgres?imgurl=http://www.vtp.ee/files/images/Kaardid/Tartumaa.jpg&imgrefurl=http://www.estonian-warehouse.com/%3Fm%3D223&h=500&w=739&sz=134&tbnid=DY1zKEdGDwk36M:&tbnh=95&tbnw=141&prev=/search%3Fq%3Dtartumaa%2Bkaart%26tbnid%3Disch%26tbo%3Du&zooom=1&q=tartumaa+kaart&usg=__IYh7Ca1huRXy9_Rn9dwiZhpaZ04=&sa=X&ei=dpTzTa7DJYGN-waUp7HwBg&ved=0CEMQ9QEwB

Jääaja Keskus

Tartu vald, Äksi küla

Tegutsetakse jääaja muuseumi, keskkonnaharidus- ja külastuskeskusena. Muuseumi ekspositsioon keskendub jääajale, selle mõjudele Eesti tänapäevas, näiteks maastikule ja elustikule, ning tulevikus esseisvatele kliimamuutustele. Samas saab tutvuda Universumi ajalooga alates Suurest Paugust ning jälgida veemolekuli rännakut Universumis. Üks silmapaistvamaid eksponaate on mammutikuju, mille skelett valmis Tartu Ülikooli geoloogiamuuseumis oleva ja Krasnojarski kraist pärineva mammutikolba põhjal. Kolmel korrusel on ekspositsioonipinda üle 2200 ruutmeetri.

Eesti Põllumajandusmuuseum

Ülenurme alev

Muuseum asub Ülenurme rüütlimõisa hoonetes. Avatud on püsinäitused teravilja-, karja- ja kodulindude kasvatusel, mesindusel, talurahva veovahenditest, linast ning sepatööst. Näituseväljakul seisavad vanad põllutöömehhanismid. Lisaks avatakse igal aastal ajutisi väljapanekuid. Muuseum korraldab näituslaatasid, perepäevi, haridusprogramme, kontserte, vastuvõtte noorpaaridele ning rahvamängudel ja tegevusel põhinevaid ettevõtmisi, mille kaudu saab vahetu minevikukogemuse: siin võib voolida puud, kitkuda ja töödelda lina, peksta reht ning jahvatada jahu.

Eesti Lennundusmuuseum

Haaslava vald, Lange küla

Muuseumi kolmekorruselises hoones on umbes 450 m² näitusepinda, kus on ligi 400 lennukimudelit. Välisväljakul on näha peamiselt kingituseks saadud hävituslennukid, helikopterid ja reisilennukid.

Tartu Observatoorium

Nõo vald, Tõravere

Peahoone ees saab tutvuda päikesekellaga ja peahoones asuva kivimosaiikkaardiga. Ekskursioonil räägitakse, mis nimesid andsid meie esivanemad taevastele tähtkujudele, ning võrreldakse neid ametlikus astronoomias kasutatavatega. Vaadatakse 1,5 m teleskoopi ja räägitakse teleskoopidest üldisemat juttu. Kui on tellitud õhtune käik, siis saab selge ilma korral tähti vaadata. Stellaariumis räägitakse astronoomiast kui teadusest ning virtuaalse planetaariumi abil näeb suurel ekraanil, mis tähed ja tähtkujud millal paistavad, milline on tähistaevas Maakera erinevates kohtades jpm.

Liivi Muuseum

Alatskivi vald, Rupsi küla

Muuseumis on vaadata kirjanike Juhan ja Jakob Liivi kodutalu, näitusemajas püsinäitused „Kuskil peab alguskokkukõla olema” ning etluskonkurssi ja Liivi luuleauhinda käsitlevad väljapanekud.

Miina Härma nimeline klass-muuseum

Tartu vald, Kõrveküla

Ekspositsioon on Kõrveküla põhikoolis ning tutvustab helilooja elu ja loomingut.

Eduard Tubina Muuseum

Alatskivi vald, Alatskivi loss

Muuseumi ekspositsioon annab hea pildi Eesti ühe kuulsama helilooja Eduard Tubina elust ja loomingust. Kõigepealt on tutvustatud tuntud muusikategelasi, kes õppisid koos Tubinaga Tartus Heino Elleri juures, nn Tartu koolkonda: Eduard Oja, Alfred Karindit, Olav Rootsi, Karl Leichterit. Muuseumis saab ülevaate Tubina käsikirjadest, salvestistest ja raamatutest, tema loomingu interpretidest, Tubina muusikainstrumentidest, heliplaatidest ja teatrikavanditest ning vaadata Tubina enda tehtud filme ja fotosid.

Kolkja vanausuliste muuseum

Peipsiääre vald, Kolkja

Kolkja külas asuvas muuseumis saab näha vanausuliste traditsioonilisi riideid, tarbeesemeid, käsitööd, tööriistu, fotosid, raamatuid ja muud. Muuseumi giid Anna on ise vanausuline ning räägib külastajatele huvitavaid seiku oma elust ja piirkonna kultuuriloost.

Varnja Elava Ajaloo Muuseum

Peipsiääre vald, Varnja

Muuseumi ekspositsioon annab ülevaate vanausuliste elulaadist 19. sajandi lõpust 20. sajandi alguseni. Seintel ripuvad tikanditega rahvariided ning perekonnapildid. On sisustatud tüüpiline vanausuliste elutuba voodite, laua, kummuti ja peegliga. Toas näeb tikanditega linikuid, tekke jms. Erilisel kohal asub Jumala nurk. Teine tuba on naise töötuba, kus on kangasteljed, mannekeen, vokid jms. Muuseumis on eksponeeritud ka vanausuliste tööriistu.

Nõo Koduloomuuseum

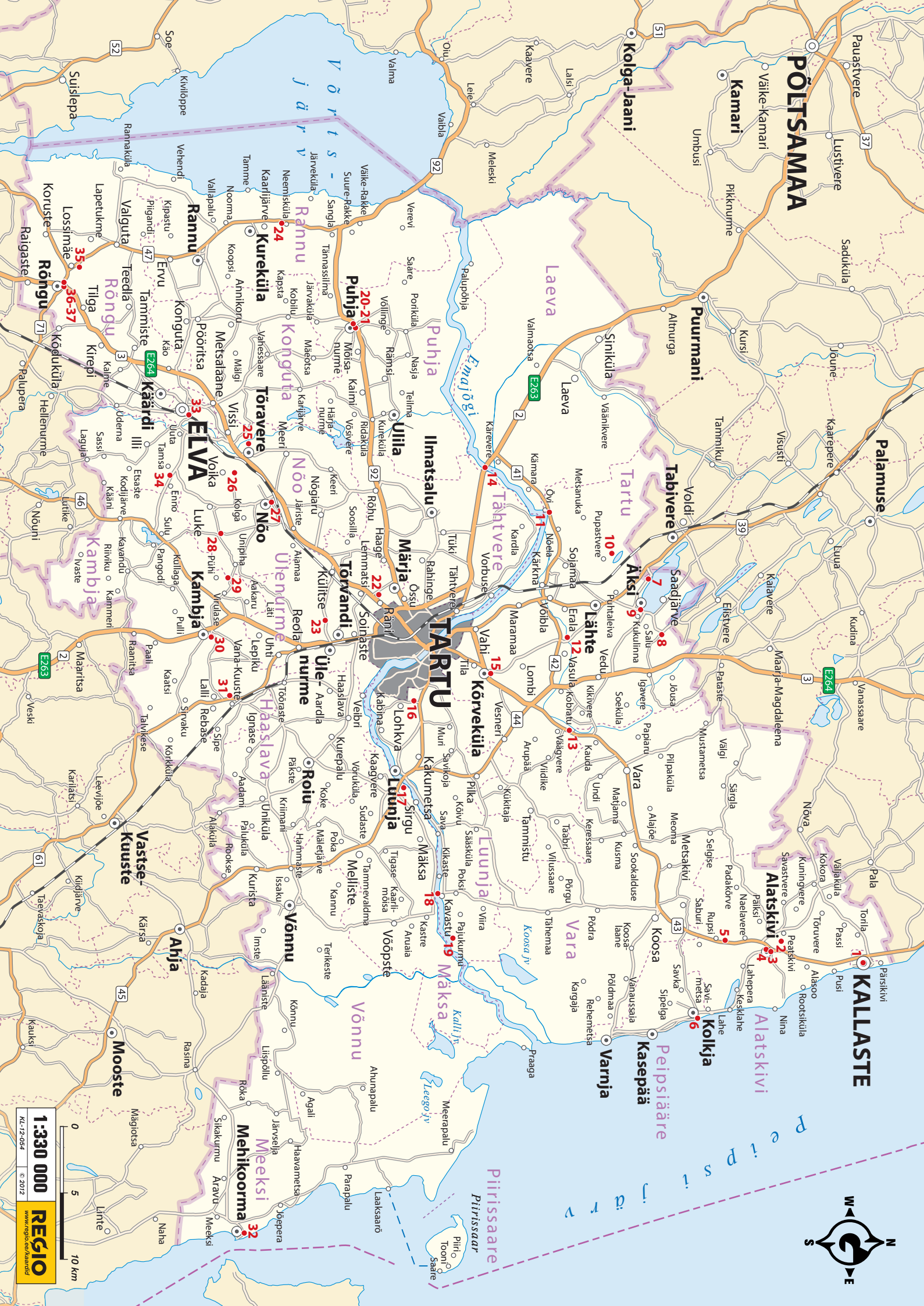
Nõo, Voika 23

Muuseumi näituste saalis on eksponeeritud nii professionaalsete kunstnike töid kui ka algajate käsitööhuviliste väljapanekuid. Suvel on avatud muuseumi filiaal Luke mõisapargi kärnerimajas.

Soomepoiste tuba-muuseum

Tartu vald, Äksi küla

Soomepoiste tuba-muuseum annab ülevaate soomepoiste lahinguteedest Soomes ning Eestis Teise maailmasõja ajal. Näha saab Tartumaal toimunud lahinguid tutvustavat maketti, soomepoiste mundeid, varustust, relvi, autasusid, isiklike esemeid ja fotosid. Sisse saab astuda ka sõjameeste punkrisse.

- NR NIMI**
1. Kallaste linn
  2. Alatskivi Kalevipoja säng
  3. Alatskivi linnamägi
  4. Alatskivi loss
  5. Juhana Liivi sünnikoht Rupsi külas
  6. Kolkja – vanausaluste küla
  7. Avangardi kolhoosi keskus
  8. Saadjärve Kalevipoja säng
  9. Kukulinna mõis
  10. Püspastvere küla
  11. Kärkna klooستر
  12. Vasula mõis
  13. Väägvere koolimaja

- NR NIMI**
14. Kärevere sild
  15. Miina Härra kodukoht Kõrvekülas
  16. Grüne Fee kasvuhooned
  17. Vana-Kastre piiskoplinnus
  18. Teise maailmasõja mälestusmärk Kavastus
  19. Uue-Kastre linnus
  20. Puhja kirik
  21. Puhja sektimaja
  22. Jalaka linn Lemmatiss
  23. Tartu lennuväli
  24. Rannu kirik
  25. Tõravere observatoorium
  26. Jaaguupi tarandkalme

- NR NIMI**
27. Nõo kirik
  28. Luke mõisa park
  29. Unipihna linnusasula
  30. Kambja kirik
  31. Vana-Kuuste põllumajanduskool
  32. Teise maailmasõja mälestusmärk Mehikoormas
  33. Elva raudteejaam
  34. Puhja tankilahiingu mälestusmärk Kindralimäel
  35. Rõngu vasaalilinnus
  36. Rõngu kõrts
  37. Vabadussõja mälestusmärk Rõngus

1:330 000
 KL-12-054 © 2012
REGIO
 www.regio.ee/kaardid

9 789949 943661